

01

ประติมานวิทยา “เจ้าแม่ทับทิม” ในสังคมไทย¹

เจษฎา นิลสงวนเดชะ²

รับบทความ: 18 มิถุนายน 2568 / แก้ไข: 4 สิงหาคม 2568 / ตอรับตีพิมพ์: 23 ตุลาคม 2568

<https://doi.org/10.69598/sbjfa279923>

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง เทวนารี “เทียนโหว่เต็งหม่าย” “ตุ้ยบ่วยเต็งเหนียง” และ “เจียตุ้นเต็งเหนียง” : การกลืนกลายทางวัฒนธรรมภายใต้บริบทการนับถือบูชา “เจ้าแม่ทับทิม” ได้รับทุนส่งเสริมการวิจัยมหาวิทยาลัยหอการค้าไทย

² อาจารย์ประจำสาขาภาษาจีน คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย, e-mail: wo.ai.dami@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจและวิเคราะห์เทวลักษณะรูปเคารพเจ้าแม่ทับทิมที่ปรากฏในสังคมไทย การวิจัยนี้ใช้วิธีการเชิงคุณภาพ โดยศึกษาทฤษฎีประติมานวิทยาผ่านการวิจัยเอกสารเพื่อวิเคราะห์เทวลักษณะของเจ้าแม่ทับทิม และดำเนินการวิจัยภาคสนามในศาลเจ้าไทยและจีนจำนวน 100 แห่ง ด้วยการถ่ายภาพและสังเกตลักษณะทางประติมานวิทยา เพื่อรวบรวมข้อมูลเทวลักษณะของเจ้าแม่ทับทิมในบริบทสังคมไทย ผลการศึกษา พบว่า รูปเคารพเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทยมีอยู่ด้วยกัน 5 ลักษณะ ได้แก่ 1). เจ้าแม่ตุ้ยบ่วยเต็งเหียงของกลุ่มจีนไหหลำ 2). เจ้าแม่เทียนโฮ่วเตงหม่ายของกลุ่มจีนไหหลำ 3). เจ้าแม่เจี๋ยตื้นเตงเหียงของกลุ่มจีนไหหลำ 4). ปิงเถ่ามาของกลุ่มจีนแต้จิ๋ว และ 5) เจ้าแม่ทับทิมตามความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มคนไทย จากการศึกษา พบว่า เทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมสร้างขึ้นตามคติการนับถือ “เทวนารีแห่งสายน้ำ” ซึ่งเป็นการนับถือบูชาาร่วมกันของกลุ่มคนไทย ที่มีวิถีชีวิตและผูกพันกับแม่น้ำลำคลอง พวกเขาบูชาในฐานะเทพารักษ์ “เจ้าแม่ผู้ดูแลสายน้ำ” และกลุ่มคนจีนที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากในสังคมไทย ซึ่งบูชาเทวนารีประจำท้องถิ่นตน 4 องค์ ดังนี้ 1). เจ้าแม่ “เทียนโฮ่วเซ่งหมู่” (天后圣母) กลุ่มจีนฮกเกี้ยนเรียกว่า “เจ้าแม่เทียนเฮาสั่งบ๊ว” กลุ่มจีนแต้จิ๋วเรียกว่า “เจ้าแม่เทียนโหวเซี้ยบ้อ” กลุ่มจีนไหหลำเรียกว่า “เจ้าแม่เทียนโฮ่วเตงหม่าย” เพียงแต่ออกเสียงไปตามแต่สำเนียงถิ่นตน 2). เจ้าแม่สุ่ยเหว่ยเซ่งเหียง (水尾圣娘) กลุ่มจีนฮกเกี้ยนเรียกว่า “เจ้าแม่จ้วยบ๊ยสิ่งหนิว” กลุ่มจีนแต้จิ๋วเรียกว่า “เจ้าแม่จ้วยบ้วยเซี้ยเนี้ย” กลุ่มจีนไหหลำเรียกว่า “เจ้าแม่ตุ้ยบ่วยเต็งเหียง” 3). เจ้าแม่เจี๋ยซุ่นเซ่งเหียง (正顺圣娘) กลุ่มจีนฮกเกี้ยนเรียกว่า “เจ้าแม่เจี๋ยซุ่นสิ่งหนิว” กลุ่มจีนแต้จิ๋วเรียกว่า “เจ้าแม่เจี๋ยซ่งเซี้ยเนี้ย” กลุ่มจีนไหหลำเรียกว่า “เจ้าแม่เจี๋ยตื้นเตงเหียง” และ 4). เจ้าแม่เป็นโถวมา (本头妈) กลุ่มจีนฮกเกี้ยนเรียกว่า “ปุ่นเถ่ามา” กลุ่มจีนแต้จิ๋วเรียกว่า “ปิงเถ่ามา” กลุ่มจีนไหหลำเรียกว่า “ปุ่นเถ่ามา” ต่อมาเมื่อมีการแปลป้ายชื่อเจ้าแม่เป็นภาษาไทยผู้คนพากันขนานนามรูปเคารพที่กล่าวมาข้างต้นเป็นภาษาไทยร่วมกันว่า “เจ้าแม่ทับทิม” จนทำให้เกิดความสับสนและเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าคือเจ้าแม่องค์เดียวกัน ซึ่งข้อเท็จจริงแล้วเจ้าแม่แต่ละองค์ต่างมีที่มาแตกต่างกันอย่างชัดเจน

คำสำคัญ: ประติมานวิทยา / เจ้าแม่ทับทิม / คติการนับถือ / สังคมไทย

วิธีอ้างอิง

เจษฎา นิลสงวนเดชะ. (2568). ประติมานวิทยา “เจ้าแม่ทับทิม” ในสังคมไทย. *วารสารศิลป์ พีระศรี*, 13(2), 1-42. <https://doi.org/10.69598/sbjfa279923>

©2568 ลิขสิทธิ์ โดยผู้เขียน อนุญาตให้นำบทความไปเผยแพร่ได้ภายใต้สัญญาอนุญาตครีเอทีฟคอมมอนส์แบบ แสดงที่มา-ไม่ใช้เพื่อการค้า-ไม่แก้ไขดัดแปลง (CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

01

Iconography of Goddess “Chaomae Tuptim” in Thai Society¹

Jessada Ninsa-nguandecha²

Received: June 18, 2025 / Revised: August 4, 2025 / Accepted: October 23, 2025

<https://doi.org/10.69598/sbjfa279923>

¹ If article is a part of research “Goddess ‘Tian Hou Deng Mai’ ‘Dui Buai Deng Niang’ and ‘Jia Dun Deng Niang’: Cultural assimilation in the context of worship of ‘Chao Mae Tuptim’”

² Lecturer, Chinese Department, Faculty of Humanities, University of the Thai Chamber of Commerce,
e-mail: wo.ai.dami@hotmail.com

Abstract

This article aims to explore and analyze the divine characteristics of the Chaomae Tuptim iconography as manifested in Thai society. The research employs a qualitative approach, utilizing document-based study of iconographic theory to examine Chaomae Tuptim's divine traits. Additionally, field research was conducted at 100 Chinese and Thai shrines, involving photographic documentation and observation to collect iconographic data and interpret the divine attributes of Chaomae Tuptim within the context of Thai society. Initially, it was found that the representations of Chaomae Tuptim in Thai society can be categorized into five types: 1). Tui Buai Teng Niang of the Hainan Chinese group 2). Tian Hou Teng Mai of the Hainan Chinese group 3). Jia Tun Teng Niang of the Hainan Chinese group 4). Pung Tao Ma of the Teochew Chinese group and 5). Chaomae Tuptim in the traditional beliefs of the Thai people. The study found that the statues of the goddess Tuptim were created based on the belief in the “water goddess”, worshipped by the Thai people who live by and are connected to rivers and canals. as the protective deity “Goddess of the Waters”. The diasporic Chinese in Thai society worship their local water goddesses as follows: 1). Tian Hou Sheng Mu (天后圣母) - called “Thian Hau Sing Bio” by the Hokkien Chinese group, “Tian Hou Xie Bo” by the Teochew Chinese group and “Tian Hou Teng Mai” by the Hainan Chinese group, with the pronunciation varying according to local dialects. 2). Shui Wei Sheng Niang (水尾圣娘) - called “Zui Buai Sing Niu” by the Hokkien Chinese group, “Goddess Zui Buai Xie Nia” by the Teochew Chinese group and “Dui Buai Deng Niang” by the Hainan Chinese group. 3). Zheng Shun Sheng Niang (正顺圣娘) - called “Jia Sun Sing Niu” from the Hokkien Chinese group, “Jia Sung Xie Nia” from the Teochew Chinese group and “Jia Tun Deng Niang” from the Hainan Chinese group. 4). Ben Tou Ma (本头妈) - called “Bun Tao Ma” by the Hokkien Chinese group, “bung Tao Ma” by the Teochew Chinese group and “Bun Gao Ma” by the Hainan Chinese group. Later, when the names of the goddesses were translated into Thai, people collectively referred to the above depictions as “Chaomae Tuptim”, leading to confusion and the misunderstanding that they were the same goddess. In fact, each goddess has a different origin.

Keywords: Iconography / Chao Mae Tuptim / Religious belief / Thai society

Citation

Ninsa-nguandecha, J. (2025). Iconography of Goddess “Chaomae Tuptim” in Thai Society. *Silpa Bhirasri (Journal of Fine Arts)*, 13(2),1-42. <https://doi.org/10.69598/sbjfa279923>

© 2025 by the author(s).. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-Non Commercial-No Derivatives License (CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

บทนำ

เจ้าแม่ ตามคำนิยามในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ซึ่งอธิบายไว้ว่า เทพารักษ์ ผู้หญิงที่ถือวาศักดิ์สิทธิ์จะให้ความคุ้มครองรักษาได้ เช่น เจ้าแม่ทับทิม หญิงผู้เป็นใหญ่หรือมีอิทธิพลในที่นั้น (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2556: 336) เห็นได้ว่าเมื่อคำใดคำหนึ่งได้รับการบรรจุในพจนานุกรม แสดงว่า คำนั้นได้รับการยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของภาษาอย่างเป็นทางการ คำว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ในพจนานุกรม จึงสะท้อนถึงวัฒนธรรม ความเชื่อ และวิถีชีวิตของผู้คน ซึ่งเป็นการยอมรับ ให้คุณค่าและมีความสำคัญในสังคมไทย การนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิม แม้แต่ในพระบรมมหาราชวังยังรับอิทธิพลความเชื่อนี้ เห็นได้จากการสร้างเก๋งนารายณ์ บริเวณกำแพงแก้วของหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานทางด้านทิศตะวันตก สันนิษฐานว่าเป็นเก๋งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในปลายรัชสมัยของพระองค์ เพื่อเป็นที่สำหรับเสด็จฯ ออกทรงงานช่วง ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นอาคารโถงขนาดเล็กรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีลักษณะแบบจีนแต่ตั้งแต่หลังคาถึงฐาน มีฝา 3 ด้าน ด้านหน้ามีเสาในประธาน รับหลังคา 2 ต้น เป็นเสาไม้กลม เขียนลายมังกรพันเสาสีแดง รองรับด้วยแท่นหินแกรนิต (granite) รูปสี่เหลี่ยมที่ฝา 3 ด้านนั้น ด้านสกัดทั้ง 2 ด้านเป็นฝักอัฐิฉาบปูน ตอนกลางมีหน้าต่าง ลักษณะเป็นช่องลม ทำด้วยไม้ฉลุลายแบบจีน ส่วนด้านหลังซึ่งเป็นด้านประธาน มีแท่นอัฐิฉาบปูน ตอนล่างเขียนรูปแบบจีน ตอนบนเหนือแท่นทำเป็นไม้ฉลุลายปิดทองบุกระจก เป็นจุดเด่นของอาคาร ภายในประดิษฐานรูปปั้นเจ้าแม่ทับทิมและบริวารสองข้างแท่นเป็นช่องลมทำด้วยไม้ฉลุลายแบบจีนรูปกลม (สำนักราชเลขาธิการ, 2531: 92)

ภาพที่ 1

ประติมานวิทยาเจ้าแม่ทับทิม ณ เก๋งนารายณ์ เขตพระราชฐานชั้นกลาง พระบรมมหาราชวัง
หมายเหตุ. จาก เก๋งนารายณ์...ชื่อเป็นเทพพราหมณ์การตะ แต่รูปทรงแบบจีน, โดย Dingtech, 7 กุมภาพันธ์ 2555, Bloggang (<https://www.bloggang.com/viewdiary.php?id=dingtech&group=13>). ลิขสิทธิ์ โดย Dingtech

จากการลงพื้นที่ศาลเจ้าที่มีการบูชาเจ้าแม่ทับทิมตามการเลือกกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 100 แห่ง โดยใช้หลักเกณฑ์การคัดเลือกศาลเจ้าที่มีความเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์ มีความโดดเด่นสามารถเป็นตัวแทนศาลเจ้าของแต่ละจังหวัดได้ เป็นข้อกำหนดในการคัดเลือกสถานที่ ทำให้ทราบว่า ศาลเจ้าที่ประดิษฐานเทวะประติมานองค์ “เทียนโฮ้วเต็งหม่าย” (天后圣母) หรือเจ้าแม่สวรรค์ “ต๋วย้วยเต็งเหนียง” (水尾圣娘) หรือเจ้าแม่ท่ายน้ำ “เจียตุนเต็งเหนียง” (正顺圣娘) หรือเสียนไท่ฟูเหริน (洗太夫人) ล้วนมีป้ายพระนามเป็นภาษาไทยว่า “เจ้าแม่ทับทิม” เหมือนกัน แสดงให้เห็นถึงปัญหาความเข้าใจคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับเทวนารีทั้ง 3 องค์คือเจ้าแม่องค์เดียวกัน ทำให้ทางศาลเจ้าจัดทำป้ายชื่อเป็นภาษาไทยคำว่า “ศาลเจ้าแม่ทับทิม” และสาธุชนผู้ศรัทธาต่างนับถือบูชาในนามว่า “เจ้าแม่ทับทิม” เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาชีวประวัติ เทวดานาน และเรื่องเล่าต่าง ๆ ร่วมกับการลงพื้นที่สำรวจศาลเจ้าที่มีการบูชาเจ้าแม่ทั้งสามเป็นเทพประธาน พบว่า คติการนับถือบูชาเจ้าแม่ทั้ง 3 องค์ ภายใต้บริบทสังคมไทย มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Multi-Culture) เป็น “พหุวัฒนธรรม” ที่เกิดจากการผสมกลมกลืนของวัฒนธรรมไทยและจีน หรือเป็นการปะทะสังสรรค์ระหว่างวัฒนธรรมกระแสหลัก (great tradition) ที่กล่าวว่าเจ้าแม่ทับทิมเป็นเจ้าแม่จีน และกระแสรอง (little tradition) ที่กล่าวว่าเจ้าแม่ทับทิมเป็นเจ้าแม่ฝ่ายไทยตามคติความเชื่อท้องถิ่นหรือศาสนาผี เช่น ศาลเจ้าแม่ทับทิม ชุมชนบ้านเกาะพระ อ.บางปะอิน จ.พระนครศรีอยุธยา มีธรรมเนียมการลอยแพทุกข์ โศกโรคภัยไปกับสายน้ำในวันสงกรานต์ ต่อมาเมื่อศาลเจ้ามีการบูรณะใหม่โดยกลุ่มชาวจีนจึงเกิดการกลืนกลายทางวัฒนธรรม (cultural assimilation) ทำให้ความเชื่อที่ว่า เจ้าแม่ทับทิมคือเจ้าแม่ฝ่ายไทย ถูกเปลี่ยนแนวคิดเป็น เจ้าแม่ทับทิมคือเจ้าแม่ฝ่ายจีน ทำให้เกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมา ศาลเจ้าบางแห่งไม่มีร่องรอยของความเชื่อท้องถิ่นเดิมหลงเหลืออยู่ กลายเป็นศาลเจ้าจีนและเทวลักษณะก็กลายเป็นเจ้าแม่ฝ่ายจีนอย่างสมบูรณ์ อย่างศาลเจ้าแม่ทับทิม อำเภอกว๊านหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ สร้างเป็นศาลเจ้า 4 หลัง แบบเชื่อมติดกัน 4 ศาลเจ้า คือ เจ้าพ่อสายน้ำเสียว เจ้าแม่กวนอิม เจ้าแม่ทับทิม และเจ้าพ่อสมบุญ แต่คนในพื้นที่นิยมเรียกกันว่าศาลเจ้าแม่ทับทิม เนื่องจากเทวะประติมานเจ้าแม่เป็นเทวรูปองค์แรกที่ชาวจีนนำมาบูชาแทนเจ็ดรูปเทพารักษ์ที่เดิมประดิษฐานอยู่ ณ เนินดินด้านบนซ้ายมือก่อนจะมีการสร้างศาลาแปดเหลี่ยมในปัจจุบัน ส่วนศาลเจ้าหลายแห่งยังคงรักษาการบูชาตามความเชื่อท้องถิ่นเดิมอยู่ ซึ่งมักจะเป็นป้ายไม้เจี๊วด ถือเป็นศาลเจ้าแม่ทับทิมที่มีการบูชาตามคติความเชื่อแบบไทย นอกจากนี้ ยังพบว่า มีศาลเจ้าจำนวนหนึ่งที่บูชา “ปึงเถ่าม่า” (本头妈) ในฐานะเจ้าแม่ทับทิมด้วย ทำให้การนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทยเกิดความหลากหลายในการบูชา

จากการลงพื้นที่ศาลเจ้าที่บูชาเจ้าแม่ทับทิมคติไทยตามการเลือกกลุ่มตัวอย่าง และศึกษาเทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมที่มีเทวลักษณะเป็นเจี๊วด พบว่า รัชคิตการสร้างเจี๊วดที่มีลักษณะคล้ายใบพัดเสมามาจากรูปแทนขององค์พระภูมิเจ้าที่ ดังที่ เทพย์ สาริกบุตร (2509) กล่าวว่า เจี๊วด คือรูปแทนขององค์พระภูมิเจ้าที่ ที่จะได้ทำการตั้งนั้น การประกอบพิธีกรรมก็เพื่อที่จะอัญเชิญให้พระภูมินั้น เข้าสิงสถิตอยู่ในเจี๊วด แล้วจะได้นำขึ้นประดิษฐานในศาลพระภูมิต่อไป เจี๊วดทำด้วยแผ่นไม้บาง ๆ นำมาโกรกให้เป็นรูปดุมใบพัดเสมมาแล้วเขียนรูปองค์พระภูมิลงไปในนั้น ตามลักษณะ ต่าง ๆ กัน (เทพย์ สาริกบุตร, 2509: 42) เห็นได้ว่า สังคมไทยเป็นสังคมที่มีการผสมผสานความเชื่อระหว่างผีสาางเทวดา วิทยุณาศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์ อำนาจเหนือ

ธรรมชาติ ศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา ซึ่งความเชื่อเหล่านี้สามารถดำรงอยู่ด้วยกัน ต่อมาเมื่อมีชาวจีนมาตั้งเป็นชุมชนจีนจึงได้นำคติความเชื่อดั้งเดิมแบบจีนและคติเต๋า มาผสมผสานเข้ากับความเชื่อเดิมในสังคมไทย จากการที่ชาวจีนรุ่นแรกได้รวมตัวกันและร่วมแรงร่วมใจกันสร้างศาลเจ้าขึ้น ดังนั้น ชาวจีนไม่ว่าจะอพยพย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่ใด ก็มักจะสร้างศาลเจ้าในพื้นที่นั้น ๆ ด้วย เช่นชาวจีนแต้จิ๋วนับถือหลวงปู่โตฮงกงก็ได้สร้างศาลเจ้าโตฮงกง ชาวจีนฮกเกี้ยนนับถือเจ้าแม่มาโจ้วก็ได้สร้างศาลเจ้าแม่มาโจ้ว ชาวจีนไหหลำนับถือเจ้าแม่ตุ่ยบ่วยเต็งเหียงก็ได้สร้างศาลเจ้าตุ่ยบ่วยเต็งเหียง ฯลฯ จากการค้นคว้าข้อมูลปฐมภูมิพบว่าข้อมูลประวัติเจ้าแม่ทับทิมที่กล่าวกันในสังคมไทยมีอยู่ 5 คติความเชื่อ คือ 1.เจ้าแม่ทับทิมคือเจ้าแม่ตุ่ยบ่วยเต็งเหียง 2.เจ้าแม่ทับทิมคือเจ้าแม่เทียนโหวเตงหม่ายหรือเจ้าแม่เทียนโหวเซี้ยบ้อ 3.เจ้าแม่ทับทิมคือเจ้าแม่เจียตุนเตงเหียง 4.เจ้าแม่ทับทิมคือปึงเถ่ามา และ 5. เจ้าแม่ทับทิมคือเจ้าแม่ไทยดั้งเดิม ซึ่งแต่ละแห่งมีความเชื่อและคติการบูชาที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม ความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าแม่ทับทิมในระยะเริ่มแรกเป็นเพียงศาลเพียงตา แล้วค่อย ๆ พัฒนาบูรณะปรับเปลี่ยนมาเป็นศาลเจ้ารูปแบบจีนในภายหลัง

ด้วยเหตุนี้ คติความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่นและเทพเจ้าของชาวจีนผสมกลมกลืนปรากฏอยู่คู่สังคมไทยมาช้านานจนผนวกเข้ากับความเชื่อเรื่องเทพเจ้าและศาลเจ้าจีนในสังคมไทย ทั้งนี้การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมความเชื่อผ่านกลุ่มชาวจีนที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานในสังคมไทย ทำให้คติความเชื่อมีการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีความเชื่อเรื่องการนับถือผีกับความเชื่อเรื่องเทพเจ้าจีน ทำให้ความเชื่อที่มีต่อ “เจ้าแม่ทับทิม” ของชาวไทยและชาวจีนเป็นสภาพการณ์อย่างหนึ่งที่ยังคงมีบทบาทสำคัญในสังคมไทยปัจจุบัน โดยเฉพาะผู้คนในพื้นที่จังหวัดที่มีชาวจีนฮกเกี้ยนและชาวจีนไหหลำอาศัยอยู่มากจะนับถือเจ้าแม่ทับทิมตามคติสิ่งศักดิ์สิทธิ์จีน ส่วนผู้คนในพื้นที่ที่นับถือศาสนาผีจะนับถือเจ้าแม่ทับทิมตามคติสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไทยดั้งเดิม ดังนั้น ความเชื่อความศรัทธาและพิธีกรรมการบูชา “เจ้าแม่ทับทิม” จึงมีลักษณะผสมผสานระหว่างไทย-จีน เกิดการผสมผสานทางคติความเชื่ออันก่อให้เกิดลักษณะเฉพาะขึ้น เห็นได้ว่าการมาบรรจบกันของการนับถือบูชา “เทียนโหวเตงหม่าย ตุ่ยบ่วยเต็งเหียง เจียตุนเต็งเหียง” เทวนารีทั้ง 3 องค์ได้สร้างพื้นที่ใหม่ให้กับ “เจ้าแม่ทับทิม” ซึ่งใช้ป้ายชื่อศาลเจ้าแม่ทับทิมและเทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมเป็นสัญลักษณ์ ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่าง 3 องค์นี้เป็นเทพเจ้าที่ชาวจีนไหหลำทั่วโลกเคารพบูชา มีทั้งตั้งบูชาในศาลเจ้าเดียวกันทั้ง 3 องค์ มีทั้งแยกบูชาแต่ละองค์แต่ละศาลเจ้า จนทำให้เกิดความเข้าใจผิดหรือเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าคือเจ้าแม่องค์เดียวกัน ด้วยเหตุนี้จึงเป็นมูลเหตุให้ผู้วิจัยมีแรงบันดาลใจที่จะศึกษาวิจัยเทวะประติมานจากการนับถือบูชาเทวนารีทั้งสามในฐานะเจ้าแม่ทับทิม

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาประติมานวิทยาและทิวทัศน์ของเจ้าแม่ทับทิมภายใต้บริบทการนับถือบูชาในสังคมไทย

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยประเด็นเรื่อง ประติมานวิทยาเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทย เนื่องจากมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความเชื่อต่อเจ้าแม่ทับทิม ซึ่งมีบทบาทสำคัญทั้งในวัฒนธรรมจีนและวัฒนธรรมไทยท้องถิ่น การศึกษาประติมานวิทยาเจ้าแม่ทับทิมในแต่ละพื้นที่อาจจะสะท้อนให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนตามบริบทท้องถิ่น เช่น ชุดแต่งกาย ท่าทาง หรือสัญลักษณ์ที่ใช้ การตีความและการศึกษาความหลากหลายของทิวทัศน์ของเจ้าแม่ทับทิมช่วยให้เข้าใจว่าชุมชนต่าง ๆ เลือกตีความและสร้างความหมายอย่างไร อีกทั้งการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบประติมานวิทยาหรือไม่ มีการตีความใหม่ในบริบทร่วมสมัยหรือไม่ การนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยเดิมเกิดการครอบงำทางวัฒนธรรมหรือไม่ ส่งผลต่อการตีความที่อาจสะท้อนอิทธิพลของวัฒนธรรมกระแสหลักที่เชื่อโดยทั่วไปว่าเจ้าแม่ทับทิมคือเจ้าแม่ฝ่ายจีนซึ่งบูชาในฐานะเจ้าแม่เทียนโฮ่วเต็งหม่าย เจ้าแม่ตุ้ยบ่วยเต็งเหินยั้ง และเจ้าแม่เจียตุนเต็งเหินยั้ง ซึ่งอาจมีอำนาจเหนือวัฒนธรรมกระแสรองที่เชื่อว่าเจ้าแม่ทับทิมคือเจ้าแม่ฝ่ายไทยซึ่งบูชาในฐานะเจ้าแม่ทับทิม เจ้าแม่ทับทิมทอง เจ้าแม่ศรีทับทิม เจ้าแม่ทับทิมเทวีเจ้า ฯลฯ และการเปลี่ยนแปลงทิวทัศน์ของเจ้าแม่ทับทิมจากการบูชาเจ้าแม่ฝ่ายไทยกลายเป็นการบูชาเจ้าแม่ฝ่ายจีนทำให้สูญเสียวัฒนธรรมดั้งเดิมในท้องถิ่นนั้น ๆ หรือไม่

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง พบว่า ปัจจุบันยังไม่มีงานวิจัยที่ศึกษาประติมานวิทยา “เจ้าแม่ทับทิม” ภายใต้บริบทการนับถือบูชาเจ้าแม่เทียนโฮ่วเต็งหม่าย เจ้าแม่ตุ้ยบ่วยเต็งเหินยั้ง เจ้าแม่เจียตุนเต็งเหินยั้ง อย่างเป็นรูปธรรม และจากการค้นคว้างานวิชาการทั้งในระบบฐานข้อมูลวารสารอิเล็กทรอนิกส์กลางของประเทศไทย Thai Journal Online (ThaiJO) และฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ไทย (ThaiLIS Digital Collection) มีปรากฏงานวิชาการที่เกี่ยวข้อง เช่น บทความวิชาการเรื่อง เจ้าแม่มาจู่ เทพธิดาแห่งท้องทะเล ในจดหมายข่าวอาศรมสยาม-จีนวิทยา โดย แพนด้ากั๊กอไผ่ (2557) บทความวิชาการเรื่อง เทพสตรีจีนในสังคมไทย: ว่าด้วยเรื่องชื่อของเจ้าแม่มาจู่ โดย สุรสิทธิ์ อมรรณชศักดิ์ (2559) ในหนังสือวิชาการเรื่อง พลังผู้หญิง แม่เมี่ยง และเทพสตรี: ความจริง และภาพแทน พิมพ์เผยแพร่โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ในนิตยสารศิลปวัฒนธรรมมี 2 บทความที่เขียนโดย ถาวร ลิกโกทศล (2561ก, 2561ข) ได้แก่ บทความเจ้าแม่ทับทิม-แม่ย่านางจากจีนสู่ไทย และบทความมาจู่สู่เจ้าแม่ทับทิมไหหลำ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบประวัติเจ้าแม่เทียนโฮ่วเต็งหม่าย เจ้าแม่ตุ้ยบ่วยเต็งเหินยั้งและเจ้าแม่เจียตุนเต็งเหินยั้งที่ปรากฏในหนังสือที่ระลึกงานประเพณีเจ้าแม่ทับทิมพิชัยประจำปี พ.ศ.2555 หนังสือที่ระลึกสร้างเสาฟ้าดิน 9 มังกร ศาลเจ้าแม่ทับทิมนครราชสีมา เมื่อปี พ.ศ.2558 และหนังสืออัตลักษณ์ไหหลำและ

ศาลเจ้าจีนไหหลำในประเทศไทยของสมาคมไหหลำแห่งประเทศไทย ปี พ.ศ.2566 ซึ่งมีความน่าสนใจอย่างยิ่ง จากการทบทวนวรรณกรรม พบว่า มีการกล่าวถึงประเด็นที่มาของชื่อ “เจ้าแม่ทับทิม” มีที่มาที่ไปอย่างไร ยังไม่มีหลักฐานเป็นเอกสารแน่ชัด เพียงแต่เป็นคำบอกเล่าของชาวจีนในอดีตต่อ ๆ กันมาว่าเป็นเพราะเทวรูปสวมฉลองพระองค์สีแดงชาด และสวมสร้อยที่ประดับด้วยอัญมณีสีแดง อีกทั้งศาลยังท้าวด้วยสีแดง ชาวไทยและบรรดาข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ จึงขนานนามศาลเจ้านี้ว่า ศาลเจ้าแม่ทับทิม ด้วยเพราะสีแดงชาด คือสีของอัญมณีทับทิม ซึ่งในอดีต “ทับทิมสยาม” คืออัญมณีที่มีค่าของชาวไทย เพื่อเป็นการให้เกียรติเทพเจ้าที่ประดิษฐานอยู่ในศาล ด้วยการใช้อัญมณีสีดังกล่าวมาขนานเป็นพระนาม ส่วนอีกมุขปาฐะหนึ่ง กล่าวว่า พระนามเจ้าแม่ทับทิม เกิดขึ้นเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับเรือพระที่นั่งผ่าน และตรัสถามกับมหาดเล็กว่า ศาลเจ้าที่สามเสนแห่งนี้มีชื่อว่าศาลใด มหาดเล็กทูลบอกไปว่าเป็นศาลของชาวจีน แต่ไม่ทราบชื่อ และไม่มีความหมายภาษาไทย พระองค์ท่านจึงพระราชทานพระนามให้ว่าเจ้าแม่ทับทิม เนื่องจากศาลด้านนอกมีสีแดงชาด มองเห็นมาแต่ไกล คล้ายอัญมณีทับทิมสยาม (สมาคมไหหลำแห่งประเทศไทย, 2566: 32)

ทั้งนี้ยังมีบทความทั่วไปที่เกี่ยวข้องซึ่งเผยแพร่ทางสื่อสิ่งพิมพ์และสื่อออนไลน์ เช่น “เจ้าแม่แห่งสายน้ำ” สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยยัดเหี่ยวจิตใจ โดย MGR Online (2554) มารู้ เทพในภาวะมนุษย์เพศหญิงที่ได้รับการตอบรับมากที่สุดในประวัติศาสตร์จีน โดย โง่โหย่ว (2559) เผยแพร่ในนิตยสารจีนไทย ปีที่ 15 ฉบับที่ 168 (พฤษภาคม 2559) บทความเจ้าแม่ทับทิม : เจ้าแม่สวรรค์ และเจ้าแม่ท่ายน้ำ โดย กิตติ วัฒนสมมหาตม์ (2561) ผ่านบล็อกชื่อว่า “ศรีครุเทพมนตรา” และ ตำนานเทพจีนสู่ “แม่อ่านาง” พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จากหัวเรือถึงคอนโซลรถยนต์ โดยนิตยสารศิลปวัฒนธรรม (2565) เป็นต้น เห็นได้ว่า เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเทวนารีทั้ง 3 องค์มีการนำเสนอในลักษณะงานวิชาการภายใต้บริบทการนับถือแต่ละองค์ ยังไม่มีการศึกษาในประเด็นประติมานวิทยามาก่อน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ด้วยการวิจัยทางเอกสารศึกษาทฤษฎีประติมานวิทยาเพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์เทวลักษณะ (analysis of divine characteristics) เจ้าแม่ทับทิม รวมทั้งการวิจัยภาคสนาม (Field research) ในช่วงปี พ.ศ.2558 ถึง พ.ศ.2568 โดยลงพื้นที่สำรวจเทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมจากศาสนสถานไทยและจีน จำนวน 100 แห่ง ซึ่งการคัดเลือกศาลเจ้าในครั้งนี้ยึดหลักเกณฑ์สำคัญคือความเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์และความโดดเด่นที่สะท้อนอัตลักษณ์ของศาลเจ้าในแต่ละพื้นที่ โดยมุ่งเน้นให้ศาลเจ้าแต่ละแห่งสามารถเป็นตัวแทนที่เหมาะสมของจังหวัดนั้น ๆ ได้ทั้งในด้านวัฒนธรรม ประเพณี และความสำคัญเชิงพื้นที่ รวมถึงการถ่ายภาพเก็บข้อมูลประติมานวิทยาเจ้าแม่ทับทิม ทั้งยังใช้วิธีการสังเกต (Observation) เพื่อรวบรวมเทวลักษณะเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทย

ข้อตกลงเบื้องต้น

บทความฉบับนี้ใช้อักษรจีนตัวย่อในการกำกับเสียงชื่อเฉพาะที่ปรากฏครั้งแรก และใช้วิธีการถ่ายถอดเสียงจากภาษาจีนเป็นภาษาไทย ด้วยสำเนียงภาษาจีนกลาง ตามเกณฑ์การถ่ายถอดเสียงภาษาจีนแมนดารินด้วยอักษรวิธีไทย โดยคณะกรรมการสืบค้นประวัติศาสตร์ไทยในเอกสารภาษาจีน สำนักเลขานุการนายกรัฐมนตรียกเว้นการถ่ายถอดเสียงคำเฉพาะชื่อเทพเจ้าที่เรียกขานกันโดยทั่วไปแล้ว ได้แก่ คำว่า “เทียนโฮ่วเต็งหม่าย” (天后圣母) “ต๋วยบ้วยเต็งเหนียง” (水尾圣娘) “เจียตุนเต็งเหนียง” (正顺圣娘) เป็นการถ่ายถอดเสียงจากภาษาจีนสำเนียงไหหลำ “เทียนโฮ่วเซี้ยบ้อ” (天后圣母) เป็นการถ่ายถอดเสียงจากภาษาจีนสำเนียงแต้จิ๋ว “เทียนส่งเส่งบู” (天上圣母) “ม่าจ้อ” (妈祖) “ม่าจ้อโป้” (妈祖婆) เป็นการถ่ายถอดเสียงจากภาษาจีนสำเนียงฮกเกี้ยน เป็นต้น

ผลการวิจัย

การศึกษาด้านประติมานวิทยาในบทความนี้ หมายถึง การศึกษารูปแบบทางศิลปกรรมของเจ้าแม่ทับทิมอันสื่อความหมายทางด้านคติความเชื่ออันส่งผลต่อการสร้างรูปเคารพเจ้าแม่ทับทิมจากศาลเจ้าที่มีการบูชาองค์เจ้าแม่ทับทิมทั้งหมด 100 ศาลเจ้า สามารถแบ่งออกเป็นศาลเจ้าแบบไทยและศาลเจ้าแบบจีน ซึ่งศาลเจ้าแบบไทยที่ใช้เป็นกรณีศึกษามีทั้งหมด 32 แห่ง ส่วนศาลเจ้าแบบจีนที่มีการบูชาเจ้าแม่ทับทิมแบบจีนซึ่งใช้เป็นกรณีศึกษา มีทั้งหมด 68 แห่ง ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจและศึกษาเปรียบเทียบเทวลักษณะของเจ้าแม่ทับทิมซึ่งพบในศาสนสถานดังกล่าวข้างต้นจำนวน 100 แห่ง สามารถแบ่งประเภทเทวะประติมานองค์เจ้าแม่ทับทิมได้ 3 ลักษณะ คือ 1.เทวลักษณะแบบไทย 2.เทวลักษณะแบบจีน 3.เทวลักษณะแบบไทยผสมผสานการบูชาแบบจีนและเทวลักษณะแบบจีนผสมผสานการบูชาแบบไทย

ผลการวิจัยจากการลงพื้นที่สำรวจภาคสนาม การสังเกตเทวลักษณะในพื้นที่ศาลเจ้าต่าง ๆ ที่ประดิษฐานองค์เจ้าแม่ทับทิม แบ่งผลการวิจัยออกได้เป็น 3 ประเด็น คือ 1.เทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมคติไทย 2.เทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมคติจีน และ 3.เทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมคติไทยผสมผสานการบูชาแบบจีนและคติจีนผสมผสานการบูชาแบบไทย ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. เทวะประติมาน “เจ้าแม่ทับทิม” คติไทย

จากการสำรวจในเชิงพื้นที่และวัฒนธรรม พบว่ามีการประดิษฐานเทวะประติมานหรือรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิมในบริบทคติไทย รวมทั้งสิ้น 32 แห่ง โดยกระจายอยู่ในหลายภูมิภาคของประเทศไทย ได้แก่ พื้นที่กรุงเทพมหานคร ภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคตะวันตก การประดิษฐานเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมคติไทยมาก่อนคติจีน แล้วค่อยเกิดการกลืนกลายเป็นคติจีน ตลอดจนผสมผสานการบูชาทั้งคติไทยและคติจีนในปัจจุบัน

1.1 เทวะประติมานแบบไทย ส่วนใหญ่เป็นเทวรูปที่หล่อด้วยปูน ทองเหลือง และจากการแกะสลักไม้ ลักษณะเป็นสตรีไทย มีทั้งท่ายืน ท่ายืนพับเพียบ และทำยืน หลายแห่งมีลักษณะเป็นเจ็ดไม้

ตารางที่ 1

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม: กลุ่มเทวะประติมานแบบไทย

ชื่อศาลเจ้า	เทวะประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าแม่ศรีทับทิม บ้านเพ จ.ระยอง		เทวลักษณะรูปเคารพสตรีไทย ห่มสไบ ท่ายืนพับเพียบ เกล้าผมมวยสูง
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ปากคลองบางขุนเทียน จ.นนทบุรี (องค์ที่ 1)		เทวลักษณะรูปเคารพสตรีไทย ห่มสไบทาสีชมพู นุ่งโจงกระเบนทาสีเขียว ท่ายืนพับเพียบ สวมศิราภรณ์มงกุฎแบบไทย สวมสร้อยคอและกำไลประดับเม็ดทับทิม
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ต.บางตะบูน อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี		เทวลักษณะรูปเคารพสตรีไทย ปิดแผ่นทองคำเปลวทั้งองค์ ห่มสไบผ้าฝ้ายสีแดง ท่ายืน สวมศิราภรณ์มงกุฎไทย
ศาลเจ้าแม่ทับทิม กองคลังแสง กรมสรรพาวุธทหารบก		เทวลักษณะรูปเคารพสตรีไทย ท่ายืน ห่มสไบผ้าฝ้ายสีขาว ผ้าถุงสีส้ม สวมศิราภรณ์มงกุฎไทย

ตารางที่ 1 [ต่อ]

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม: กลุ่มเทวะประติมานแบบไทย

ชื่อศาลเจ้า	เทวะประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าแม่ทับทิม อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ		เทวลักษณะรูปเคารพสตรีไทย แกะสลักไม้ศิลปะจีน ห่มสไบ ทำนุ่ง คล้ายสตรีผู้สูงศักดิ์
ศาลเจ้าแม่ทับทิม กองพันเสนารักษ์ที่ 1 อ.เมือง จ.ลพบุรี		เทวลักษณะรูปเคารพสตรีไทย หล่อด้วยปูนปั้น ทำนุ่งพับเพียบ ใส่สไบและผ้าถุงสีเขียว มือซ้ายค้ำยัน พื้น มือขวาถือถุงเงิน สวมศิราภรณ์ ชฎาไทย
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ปากคลอง ดาวคะนอง ช.ราษฎร์บูรณะ 1 แขวงบางปะกอก เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพฯ		เทวลักษณะแกะสลักไม้ รูปเจี๊วดซ้อนเจี๊วด ไม่มีลวดลาย เจี๊วดในทาสีทอง ห่อด้วยผ้าไหมจีน สีแดง ผูกด้วยสร้อยไข่มุก
ศาลเจ้าแม่ทับทิม บ้านปาร์คนายเลิศ แขวงลุมพินี เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ		เทวลักษณะรูปเคารพสตรีไทย แกะสลักไม้รูปเจี๊วด ห่มสไบสีชมพู นุ่งผ้าถุง ทำนุ่ง

ตารางที่ 1 [ต่อ]

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม: กลุ่มเทวะประติมานแบบไทย

ชื่อศาลเจ้า	เทวะประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าปึงเถ่ากงม่า เจ้าแม่ทับทิม (ท่าน้ำนนท์) ต.สวนใหญ่ อ.เมือง จ.นนทบุรี		เทวะลักษณะรูปเคารพสตรีไทย แกะสลักไม้รูปเจี๊วด ห่มสไบสีชมพู นุ่งผ้าชุดไทยโบราณ ทำย่น สวมชฎา มียอดยาวเรียวแหลม
ศาลเจ้าแม่ทับทิม คลองลำปลา ทิว แขวงลำปลาทิว เขตลาดกระบัง กรุงเทพฯ		เทวะลักษณะแผ่นเจี๊วดไม้ ไม่มีลวดลาย ปิดทอง ผูกผ้า 3 สี
ศาลหลักเมืองนนทบุรี (เดิม) อ.เมือง จ.นนทบุรี		เทวะลักษณะรูปเคารพสตรีไทย แกะสลักไม้รูปเจี๊วด พื้นหลังทาสีแดง เจ้าแม่ทาสีทอง ทำย่น สวมชฎา มือถือดอกบัว
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ปากคลอง บางขุนเทียน จ.นนทบุรี (องค์ที่ 2)		เทวะลักษณะรูปเคารพสตรีไทย แกะสลักไม้รูปเจี๊วด ทำย่น สวมชฎา มือถือดอกบัว

ตารางที่ 1 [ต่อ]

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม: กลุ่มเทวประติมานแบบไทย

ชื่อศาลเจ้า	เทวประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าแม่ทับทิมเทวีเจ้า วัดท่าไม้ ต.ท่าไม้ อ.กระทุ่มแบน จ.สมุทรสาคร		เทวลักษณะรูปเคารพสตรีไทย ทำยืน หล่อด้วยโลหะ มือขวาถือ ดอกบัว มือซ้ายฝ่ามือมุทรา สวมชุดสไบแบบไทยโบราณ สวมศิราภรณ์มงกุฎไทย
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ปากคลองรังสิต อ.เมือง จ.ปทุมธานี		เทวลักษณะรูปเคารพสตรีไทย หล่อด้วยทองเหลืองปิดทอง ทำยืน ใส่ผ้าถุงยาว มือซ้ายแนบลำตัว มือขวาอยู่กลางหน้าอก สวมศิราภรณ์ ชฎาไทย
ศาลเจ้าแม่ศรีทับทิม เกาะเสม็ด จ.ระยอง		เทวลักษณะรูปเคารพสตรีไทย ทำยืน ใส่ผ้าห่มสไบ ชุดไทยโบราณ สีเขียว เข็มขัดไทย (หัวพิกลทอง) ทัดดอกไม้สีเขียว ใส่เครื่องประดับ แบบไทยโบราณ
ศาลเจ้าแม่ทับทิม วัดบางบำหรุ แขวงอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ		เทวลักษณะรูปเคารพสตรีไทย ทำยืน ใส่ผ้าห่มสไบชุดไทยโบราณ สีชมพู เข็มขัดไทย (หัวข้าวหลามตัด) ใส่เครื่องประดับ ตุ้มหู สร้อยคอ สร้อยคล้องสะพายพาดตัว

ตารางที่ 1 [ต่อ]

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม: กลุ่มเทวะประติมานแบบไทย

ชื่อศาลเจ้า	เทวะประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลวังแม่ย่าทับทิมโพธิ์ทอง วัดโพธิ์งาม ต.กระต๊อบ อ.กำแพงแสน จ.นครปฐม		เทวลักษณะรูปเคารพสตรีไทย สวมหม้อสไบสีชมพู ทำน่อง สวมศิราภรณ์มงกุฎไทย สร้อยคอ กำไล ตุ้มหู สร้อยคล้องสะพายพาด ตัว เข็มขัด แผ่นรองเท้าประดับพลอย หลากสี
ศาลเจ้าแม่ทับทิม โรงพยาบาลกลาง แขวงป้อมปราบ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพฯ		เทวลักษณะรูปเคารพสตรีไทย พระเศียรประดับด้วยมงกุฎสีทอง ที่ตกแต่งด้วยอัญมณีสีเขียว สวมใส่ เครื่องประดับหลากหลายชนิด เช่น สร้อยคอ กำไลข้อมือ และกำไลข้อ เท้า ซึ่งทำจากลูกปัดและอัญมณี ต่าง ๆ มีขอขวาลือถึงเงิน สื่อถึงการ ประทานทรัพย์และความมั่งมี

จากการศึกษา พบว่า เทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยพบ 2 ลักษณะ คือ 1.เทวะลักษณะแบบรูปเคารพ และ 2.เทวะลักษณะแบบเจี๊วด กล่าวคือ เทวะลักษณะแบบรูปเคารพส่วนใหญ่เป็นรูปเคารพสตรีไทย หม้อสไบ นุ่งโจงกระเบน มีทั้งทำน่องพับเพียบและทำน่องสวมศิราภรณ์มงกุฎแบบไทย สวมสร้อยคอและกำไลประดับเม็ดทับทิม หากเป็นรูปเคารพแบบใหม่ที่สาธุชนเข้ามาถวายส่วนใหญ่จะอยู่ในลักษณะทำน่องใส่ผ้าหม้อสไบ ชุดไทยโบราณสีเขียว เข็มขัดไทย (หัวพิกลทอง) ทัดดอกไม้สีเขียว สวมใส่เครื่องประดับหลากหลายชนิด เช่น สร้อยคอ กำไลข้อมือ และกำไลข้อเท้า แสดงถึงความมั่งคั่ง ส่วนเทวะลักษณะแบบเจี๊วดพบ 2 ลักษณะ คือ 1.เจี๊วดแบบแผ่นไม้ไม่มีลวดลาย และ 2.เจี๊วดแบบแกะสลักลวดลายรูปเจ้าแม่ทับทิมลงบนแผ่นไม้ ในลักษณะทำน่องทั้งหมด ไม่พบในลักษณะทำน่อง นอกจากนี้ยังพบว่า สาธุชนมักบนบานศาลกล่าวด้วยชุดสไบไทยลูกไม้ฉลุและสไบอัดพลีทจีบเล็ก หรือเครื่องประดับศีรษะอย่างมงกุฎ เครื่องประดับเข็มขัดไทย (หัวข้าวหลามตัด) ตุ้มหู สร้อยคอ กำไล สร้อยคล้องสะพายพาดตัว มักประดับด้วยลูกปัดและเพชรพลอย เสริมความสง่างามและความศักดิ์สิทธิ์ขององค์เจ้าแม่ ทั้งยังเป็นการสะท้อนความเชื่อพื้นบ้านไทยที่ผสมผสานระหว่างความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติและจิตวิญญาณสตรี มีท่าทางสง่างาม ยืนหรือนั่งอย่างอ่อนช้อย แสดงถึงความเมตตาและความเป็นผู้หญิง สีสุดมักเป็นสีทอง เขียว หรือชมพู ซึ่งสื่อถึงความอุดมสมบูรณ์และความเป็นสิริมงคล

2. เทวะประติมาน “เจ้าแม่ทับทิม” คติจีน

เนื่องจากเจ้าแม่ทับทิมเป็นที่เคารพศรัทธาของชาวจีนกลุ่มไหหลำในสังคมไทยเป็นหลัก พวกเขาได้บูชาเจ้าแม่ทับทิมในฐานะเจ้าแม่ “ตุ้ยบ่วยเต็งเหียง” รูปเคารพขององค์เจ้าแม่ทับทิมจึงเป็นรูปแบบจีนไหหลำ จากเทวลักษณะเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าเหมือนเทวนารีผู้มีบุญญาธิการและบารมี สังเกตได้จากอวัยวะ 3 ส่วนของร่างกาย คือ มีใบหูขนาดใหญ่และตั้งหูหนา มืออวบแน่น นิ้วยาวเรียว เรียงเสมอกันทั้งสี่นิ้ว จากการสำรวจ พบว่า มีทั้งหมด 2 แบบ คือ 1.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือถือป้ายเข้าผ้าจักรพรรดิ มีทั้งถือทางด้านซ้าย ด้านขวาและตรงกลาง 2.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือถือคทาหรือ หากเป็นเทวรูปที่ทางศาลเจ้าจัดสร้างขึ้นนิยมสร้างเป็นองค์ทองเหลืองขัดเงา เพื่อเปิดให้สาธุชนได้บูชา เห็นได้ว่า เทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมแบบจีน แสดงให้เห็นถึงร่องรอยของลัทธิความเชื่ออันเกี่ยวเนื่องกับศาสนาเต๋า ยังแสดงให้เห็นถึงรูปแบบและความนิยมนับถือเทวนารีทางศาสนาเต๋า

ตารางที่ 2

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม : กลุ่มเทวะประติมานแบบจีน ในฐานะ “ตุ้ยบ่วยเต็งเหียง”

ชื่อศาลเจ้า	เทวะประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าแม่ทับทิม สามเสน แขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง สีสันหลากหลาย มือซ้ายวางบนหน้าตัก มือขวาถือป้ายฮู้ (笏) ป้ายเข้าผ้าจักรพรรดิ ปลายบนเรียบ เครื่องแต่งกายมีลวดลายมังกรและเมฆ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของ อำนาจ ความสูงส่ง สวมมงกุฎหงส์ (凤冠) นั่งบนเก้าอี้บัลลังก์ ด้านหน้ามีสิงโตคู่ เป็นสัญลักษณ์ของการปกป้องและอำนาจ
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ต.ในเมือง อ.เมือง จ.พิษณุโลก		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง สีสันหลากหลาย มือซ้ายวางบนหน้าตัก มือขวาถือป้ายฮู้ (笏) ป้ายเข้าผ้าจักรพรรดิ ปลายบนเรียบ ลายอักษรจีนคำว่า “เหอจ้งผิงอัน” (合众平安) แปลว่า สงบสุขร่มเย็นถ้วนหน้า สวมมงกุฎหงส์ (凤冠) ประดับมุกห้อยระย้า

ตารางที่ 2 [ต่อ]

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม : กลุ่มเทวประติมานแบบจีน ในฐานะ “ต๋วย้วยเต็งเหนียง”

ชื่อศาลเจ้า	เทวประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ต.โตนด อ.ศรีมหา จ.สุโขทัย		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง สีฉันทาลาก หลาย มือซ้ายวางบนหน้าตักด้านล่าง เห็นหัตถ์ท้าวหุอิ (如意棒) มือขวา ถือคทาหุอิ สวมมงกุฎหงส์ (凤冠) ประดับไข่มุกห้อยระย้า
ศาลเจ้าแม่ทับทิม อ.สามง่าม จ.พิจิตร		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง สีฉันทาลากหลาย มือซ้ายและมือขวาถือป้ายกุย (圭) ตรง บริเวณช่วงกลางหน้าอก ลักษณะป้าย แผ่นยาว ปลายบนแหลม สวมมงกุฎ หงส์ (凤冠) ประดับไข่มุกห้อยระย้า
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ซอยประชาชนมิตร ถนนประชากรราษฎร์ 1 เขตบางซื่อ แขวงบางซื่อ กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง สีฉันทาลาก หลาย มือซ้ายวางบนหน้าตัก มือขวา ถือป้ายเข้าเฝ้าจักรพรรดิ (笏) ลักษณะ ป้ายแผ่นยาว ปลายบนเรียบ สวมมงกุฎ หงส์ (凤冠)
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ต.ป่าโมก อ.ป่าโมก จ.อ่างทอง		พระพักต์สีชมพูอมแดง ใส่ชุดผ้าไหม ลายจีนสีแดง สวมศิราภรณ์แบบมงกุฎ สีแดง มือถือป้ายกุย (圭) ลักษณะป้าย แผ่นยาว ปลายบนแหลม สีแดง อักษร จีนคำว่า “ลิ่งปามั่วส่วยเหว่ยเซ่งเหนียง” (令巴莫水尾圣娘) แปลว่า ป้าย อาณัติพิธีประจำองค์เจ้าแม่ทับทิมแห่ง ป่าโมก สวมมงกุฎหงส์ (凤冠) ประดับ ไข่มุกห้อยระย้า

ตารางที่ 2 [ต่อ]

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม : กลุ่มเทวประติมานแบบจีน ในฐานะ “ต๋วยบ้วยเต้งเหนียง”

ชื่อศาลเจ้า	เทวประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ต.ในเมือง อ.พิชัย จ.อุตรดิตถ์		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง สีสันหลากหลาย มือซ้ายจับหัวเก้าอี้ฝั่งซ้าย มือขวาถือป้ายเข้าเฝ้าจักรพรรดิ (笏) สวมมงกุฎหงส์ (凤冠) ลักษณะพิเศษคือ แกะสลักเข็มขัดหยก 2 ชั้นซ้อนติดกัน เส้นบนลงสีดำ เส้นล่างลงสีแดง

ภาพที่ 2

“ต๋วยบ้วยเต้งเหนียงตาเจมววย” (水尾圣娘三姐妹) เจ้าแม่ทับทิม 3 พี่น้องของกลุ่มจีนไหหลำในประเทศไทย

จากการศึกษาพบว่า ศาลเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเตงเหนียงของกลุ่มชาวจีนไหหลำที่มาตั้งรกรากในประเทศไทย ยุคต้นในอดีตมักจะพูดถึงศาลเจ้า “ต๋วยบ่วยเตงเปี้ยว” (水尾圣庙) ที่มีความเก่าแก่ ถือเป็นศาลเจ้าไหหลำ รุนบุกเบิกในประเทศไทย ซึ่งมักจะเรียกติดปากกันในกลุ่มผู้อาวุโสจีนไหหลำว่า “ตาเจมว่ย” (三姐妹) หมายถึง สามพี่น้อง เป็นการเรียกชื่อศาลเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเตงเหนียง 3 แห่ง คือ 1.ศาลเจ้าแม่ทับทิม สามเสน กรุงเทพฯ ฐานะ “ตั่วเจ๊” (大姐) คือพี่ใหญ่ 2.ศาลเจ้าแม่ทับทิม พิชัย จ.อุตรดิตถ์ ฐานะ “ยี่เจ๊” (二姐) คือพี่รอง และ 3.ศาลเจ้าแม่ทับทิม ท่าพ่อ จ.พิจิตร ฐานะ “ซามว่ย” (三妹) คือน้องสาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้อาวุโสร่วมสมัยที่ผ่านช่วงกาลเวลานับแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันทั้งในส่วนของชุมชนชาวจีนไหหลำที่ สามเสน พิชัย และท่าพ่อ ต่างก็รู้จักและคุ้นเคยกับคำนี้กันเป็นอย่างดี จึงสามารถอนุมานได้ว่า เทวะประติมาน เจ้าแม่ต๋วยบ่วยเตงเหนียงในฐานะเจ้าแม่ทับทิมของกลุ่มศาลเจ้าไหหลำที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทยคือ ศาลเจ้าแม่ทับทิม สามเสน แขวงวรขิรพยาบาล เขตดุสิต บริเวณเชิงสะพานกรุงธน (ซังฮี้) กรุงเทพฯ รองลงมาคือศาลเจ้าแม่ทับทิม อ.พิชัย จ.อุตรดิตถ์ และศาลเจ้าแม่ทับทิม ต.ท่าพ่อ อ.เมือง จ.พิจิตร

ทั้งนี้หากพิจารณาตามหลักฐานของศาลเจ้าไหหลำทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย ต่างก็กล่าวถึงความเก่าแก่ของประติมานวิทยาเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเตงเหนียงในศาลเจ้าตนว่าเก่าแก่ที่สุด โดยอ้างอิงจากการปรากฏอักษรจีนที่บ่งบอกวันเดือนปีที่สร้างถวายทั้งจากระฆังบ้าง จากป้ายจารึกบ้าง จากกระถางธูปบ้าง ซึ่งในข้อเท็จจริงนั้นเราไม่สามารถรู้ได้เลยว่า ประติมานวิทยาเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเตงเหนียงของศาลเจ้าไหนจะมีความเก่าแก่ที่สุด เพราะสิ่งของที่เป็นหลักฐานเหล่านั้นอาจสร้างขึ้นก่อนหรือสร้างขึ้นหลังก็เป็นไปได้ สิ่งสำคัญซึ่งถือเป็นหลักฐานตามระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ที่จะทราบถึงอายุของศาลเจ้าได้นั้น คงจะต้องอาศัยประวัติศาสตร์แบบมุขปาฐะหรือเรื่องเล่าจากกลุ่มคนร่วมสมัยซึ่งถือว่ามีความสำคัญมากเช่นกัน

ในสังคมไทย “เจ้าแม่ทับทิม” เป็นที่เคารพศรัทธาของชาวจีนกลุ่มฮกเกี้ยน แต่จิว และไหหลำเป็นหลัก พวกเขาบูชาเจ้าแม่มาจุในฐานะเจ้าแม่ทับทิม คำว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ไม่ใช่คำแปลและไม่ใช่อักษรที่เรียกกันโดยทั่วไปในประเทศจีน แต่ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากองค์จำลองรูป “มาจุ” ในไทย จะมีเครื่องประดับประจำองค์เป็นพลอยสีแดง และด้วยธรรมเนียมการเซ่นไหว้ในประเทศไทยที่นิยมถวายของและบนบานศาลกล่าวด้วยสร้อยคอสีแดงหรือสีแดงดั่งทับทิม จึงทำให้กลายมาเป็นคำเรียกที่ว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ซึ่งเรียกกันเฉพาะในไทยเท่านั้น (ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล, 2553 : 55) และเรียกชื่อตามสำเนียงภาษาถิ่นตอนอย่าง “เทียนเฮาสั่งบู” “เทียงโหวเซี้ยบ้อ” และ “เทียนโหวเตงหม่าย” รูปเคารพขององค์เจ้าแม่ทับทิมจึงมีลักษณะร่วมกันจากการสำรวจ พบว่า มีทั้งหมด 13 แบบ คือ 1.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือถือป้ายเข้าผ้าจักรพรรดิ 2.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือถือคทาหรรู้อี้ และ 3.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือถือกระบี่และถ้วยบดยา 4.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือถือไม้เท้า 5.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือจับเข็มขัดยศ 6.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือถือคทาหรรู้อี้และก้อนเงินหยวนเป่า 7.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือถือพัดจีน 8.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือไม่ถือสิ่งของ 9.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือถือกิ่งไผ่และกระบี่ 10.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือถือแสและคทาหรรู้อี้ 11.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือถือคทาหรรู้อี้และไข่มุก

(บ้างก็ว่าคือเม็ดยา) 12.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือถือธงบัญชาการและราชโองการ และ 13.เทวลักษณะไม้แกะสลัก ทำประทับนั่ง มือถือก้อนเงินหยวนเป่าและตะบอง ส่วนเทวรูปที่ทางศาลเจ้า จัดสร้างขึ้นเพื่อเป็นเทพประธานซึ่งมีขนาดใหญ่ โดยทั่วไปจะเป็นองค์ทองเหลืองปิดทอง นอกจากนี้เครื่องประดับเจ้าแม่เทียนโฮ่วเต็งหม่าย มักจะสวมใส่หมวกที่มีรูปทรงคล้ายกับมงกุฎแบบจักรพรรดิหรือเทพระดับสูงฝ่ายชาย หรือมงกุฎดอกไม้หรือมงกุฎทองคำ

ตารางที่ 3

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทัตติม : กลุ่มเทวประติมานแบบจีน ในฐานะ “เทียนโฮ่วเต็งหม่าย”

ชื่อศาลเจ้า	เทวประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ ภูเขาทอง อ.สุคิริน จ.นราธิวาส		เทวรูปแกะสลักไม้เก่าแก่กว่า 300 ปี ทำนั่ง ปิดทอง มือซ้ายถือถ้วยยา มือขวาถือป้ายเข้าเฝ้าจักรพรรดิ (笏板) ปลายบนเรียบ สวมมงกุฎไข่มุก ห้อยระย้า 9 เส้น
ศาลเจ้าแม่โต๊ะโมะ ต.สุโขทัยโก-ลก อ.สุโขทัยโก-ลก จ.นราธิวาส		เทวรูปแกะสลักไม้ ประทับนั่งบนเก้าอี้ไม้ ปิดทอง มือซ้ายถือถ้วยยา มือขวาถือกระบี่ สวมมงกุฎหงส์
ศาลเจ้าแม่ฟ้า บ้านแหลมลมทวน ต.บ้านปรก อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม		เทวรูปแกะสลักไม้ ประทับนั่งบนเก้าอี้ไม้ ลงสีปิดทอง มือซ้ายวางบนหน้าตัก มือขวาถือไม้เท้า สวมมงกุฎไข่มุก ห้อยระย้า

ตารางที่ 3 [ต่อ]

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม : กลุ่มเทวประติมานแบบจีน ในฐานะ “เทียนโฮ่วเต็งหม่าย”

ชื่อศาลเจ้า	เทวประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าปึงเถ่ากง ต.บางตะบูน อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง ปิดทอง มือซ้ายถือคทาหฺรูอี้ (如意棒) มือขวาถือแส้ สวมมงกุฎไข่มุก ห้อยระย้า 9 เส้น
ศาลเจ้าฮ้อนหว่องกง แขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้กึ่งไทยกึ่งจีน ประทับนั่งบนเก้าอี้ไม้ ลงสีปิดทอง มือซ้ายวางบนหน้าตักถือที่บดยา มือขวาถือถ้วยบดยา สวมมงกุฎแบบไทย
ศาลเจ้าเซี่ยบ้อตั่ว-เจ้าแม่ทับทิม ซอยบุญอยู่ แขวงสามเสนใน เขต พญาไท กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง ลงสีปิดทอง มือซ้ายถือกระบี่ มือขวาถือกิ่งไผ่ สวมมงกุฎไข่มุกห้อยระย้า
ศาลเจ้าแม่ทับทิม อ.เมือง จ.สิงห์บุรี		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง ปิดทอง มือซ้ายตั้งวางหน้าตัก มือขวาจับเข็มขัดยศ สวมมงกุฎไข่มุกห้อยระย้า
ศาลเจ้าแม่เทียนโหวเซี่ยบ้อ ต.เปรี้ง อ.บางบ่อ จ.สมุทรปราการ		เทวรูปแกะสลักไม้ ประทับนั่งบนเก้าอี้ไม้ ปิดทอง มือซ้ายตั้งวางหน้าตัก มือขวาถือป้ายเข้าเฝ้าจักรพรรดิ (笏板) ปลายบนเรียบ สวมมงกุฎไข่มุกห้อยระย้า 15 เส้น

ตารางที่ 3 [ต่อ]

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม : กลุ่มเทวะประติมานแบบจีน ในฐานะ “เทียนโฮ่วเต็งหม่าย”

ชื่อศาลเจ้า	เทวะประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าแม่ทับทิม-เจ้าพ่อสมบุญ-เจ้าพ่อสายน้ำเขียว ต.หัวหิน อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง ลงสีปิดทอง มือซ้ายตั้งวางบนหัวเข้าซ้าย มือขวาตั้งวางบนหัวเข้าขวา สวมมงกุฎไข่มุก ห้อยระย้า 7 เส้น
ศาลเจ้าแม่ประสพ โรงเรียนพร้อมมิตรพิทยฯ แขวงคลองจั่น เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้ ประทับนั่งบนเก้าอี้ ไม้ ลงสีปิดทอง มือซ้ายถือหยวนเป่า (元宝) เงินจีนโบราณมือขวาถือคทาหรือ (如意棒) สวมมงกุฎไข่มุกห้อยระย้า 9 เส้น
ศาลเจ้าโจวซือกง แขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้ ประทับนั่งบนเก้าอี้ ไม้ ปิดทอง มือซ้ายตั้งวางหน้าตัก มือขวาถือพัดจีน สวมมงกุฎไข่มุกห้อยระย้า 9 เส้น
ศาลเจ้าแม่ทับทิม วัดรางกำหยาด (ตลาดล่าง) อ.บางเลน จ.นครปฐม		เทวรูปแกะสลักไม้ ประทับนั่งบนเก้าอี้ ไม้ ปิดทอง ลวดลายมังกรนูน 3 มิติ มือซ้ายถือพัดจีน มือขวาทิ้งวางบนเข้า สวมมงกุฎประดับไข่มุกห้อยระย้า
ศาลเจ้าซิดเซี่ยมา ถ.ไมตรีจิตต์ แขวงป้อมปราบ เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง ปิดทอง ลวดลายมังกรนูน 3 มิติ มือขวาและมือซ้ายประสานกลางลายผ้าปิดตำแหน่งเอว สวมมงกุฎแบบโบราณลายดอกไม้

ตารางที่ 3 [ต่อ]

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม : กลุ่มเทวะประติมานแบบจีน ในฐานะ “เทียนโฮ่วเต็งหม่าย”

ชื่อศาลเจ้า	เทวะประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ต.ตาคลี อ.ตาคลี จ.นครสวรรค์		เทวรูปแกะสลักไม้ ประทับนั่งบนเก้าอี้ไม้ ปิดทอง ลวดลายมังกรนูน 3 มิติ มือซ้ายจับหน้าท้อง มือขวาดั้งวางบนเข่า ไม่สวมมงกุฏ
มูลนิธิเชียงใหม่สามัคคีการกุศล ต.ช้างคลาน อ.เมือง จ.เชียงใหม่		เทวรูปแกะสลักไม้ ประทับนั่งบนเก้าอี้ไม้ ลงสีปิดทอง มือซ้ายถือไข่มุก (บ้างก็ว่าเป็นเม็ดยา) มือขวาลือคทาหรือ (如意棒) สวมมงกุฎไข่มุกห้อยระย้า 12 เส้น
ศาลเจ้าแม่อาม่าเกาะแสมสาร อ.สัตหีบ จ.ชลบุรี		เทวรูปหล่อทองเหลือง ปิดทอง ทำนั้งมือซ้ายและมือขวาลือคทาหรือ (圭) ตรงบริเวณช่วงกลางหน้าอก ลักษณะป้ายแผ่นยาว ปลายบนแหลม สวมมงกุฎห้อยมุกระย้า 7 เส้น ฐานเป็นลายสัตว์น้ำอย่างปลา ปลาตาว
ศาลเจ้าแม่ทับทิม วัดยานนาวา แขวงยานนาวา เขตสาทร กรุงเทพฯ		เทวรูปหล่อทองเหลือง ปิดทอง ทำนั้งบนเก้าอี้มังกร มือซ้ายถือคทาหรือ (如意棒) มือขวาดั้งวางบนเข่า สวมมงกุฎไข่มุกห้อยระย้า 11 เส้น ฐานดอกบัว
ศาลเจ้าโฮ่ต้งมา ปากอ่าวบางตะบูน ต.บางตะบูน อ.บ้านแหลม จ.เพชรบุรี		เทวรูปหล่อทองเหลือง ทำนั้งบนเก้าอี้มังกร มือซ้ายและมือขวาดั้งวางบนเข่า สวมมงกุฎไทย ใบหน้าอ้วนกลมเด่นชัด

ตารางที่ 3 [ต่อ]

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม : กลุ่มเทวะประติมานแบบจีน ในฐานะ “เทียนโฮ่วเต็งหม่าย”

ชื่อศาลเจ้า	เทวะประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าแม่ทับทิม มาโจ้วเนี้ยว ต.ทุ่งยาว อ.ปะเหลียน จ.ตรัง		เทวรูปแกะสลักไม้ ประทับนั่งบนเก้าอี้ ไม้ ลงสีปิดทอง มือซ้ายถือราชโองการ (圣旨) มือขวาถือธงบัญชาการ (令旗) สวมมงกุฎไข่มุกห้อยระย้า 5 เส้น
ศาลเจ้าแม่ทับทิม วัดพระไกรสิทธิ์ ถนนรามคำแหง 23 แขวงหัวหมาก เขตบางกะปิ กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้ ประทับนั่งบนเก้าอี้ ไม้ ลงสีปิดทอง มือซ้ายถือก้อนเงินหยวน เป่า (元宝) มือขวาถือไม้ตะบองวิเศษ หรือตะบองปราบเทพ ทำมาจากไม้ สวมมงกุฎแม่ทัพ (盔甲帽)

ตารางที่ 4

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม : กลุ่มเทวะประติมานแบบจีน ในฐานะ “เจียตุ๋นเต็งเหนียง”

ชื่อศาลเจ้า	เทวะประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าแม่ทับทิม บางซื่อ แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้ ปางเจ้าแม่เจียตุ๋น เต็งเหนียง ทำนั่ง ปิดทองลงหลากสี สี ทำนั่ง มือซ้ายและมือขวาถือป้ายฮู้ (笏) ป้ายเข้าเฝ้าจักรพรรดิตรงบริเวณ ช่วงกลางหน้าอก สวมศิราภรณ์มงกุฎ หงส์ประดับมุก
ศาลเจ้าแม่ทับทิม บางซื่อ แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้ ปางเจ้าแม่ให้ยหลู่ เต็งเหนียง ทำนั่ง ปิดทองลงหลากสี ทำ นั่ง มือซ้ายและมือขวาถือป้ายฮู้ (笏) ป้ายเข้าเฝ้าจักรพรรดิตรงบริเวณช่วง กลางหน้าอก สวมศิราภรณ์มงกุฎหงส์ ประดับมุก

ตารางที่ 4 [ต่อ]

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม : กลุ่มเทวะประติมานแบบจีน ในฐานะ “เจี๋ยตุนเต็งเหนียง”

ชื่อศาลเจ้า	เทวะประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าแม่ทับทิม บางซื่อ แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้ ปางเจ้าแม่ปาง เสียนเต็งเหนียง ทำนั่ง ปิดทองลงหลาก สี ทำนั่ง มือซ้ายและมือขวาถือป้ายอยู่ (笏) ป้ายเข้าเฝ้าจักรพรรดิตรงบริเวณ ช่วงกลางหน้าอก สวมศิราภรณ์มงกุฎ หงส์ประดับมุก

จากการศึกษา พบว่า คติการบูชาเจ้าแม่เจี๋ยตุนเต็งเหนียงในสังคมไทยพบเจอได้น้อยกว่าคติการบูชาเจ้าแม่เทียนโฮ้วเต็งหม่ายและเจ้าแม่ต่วยบ่วยเต็งเหนียง จึงทำให้เทวะประติมานเจ้าแม่เจี๋ยตุนเต็งเหนียงมีเทวลักษณะเหมือนหรือใกล้เคียงกับเทวลักษณะของเจ้าแม่เทียนโฮ้วเต็งหม่ายมากที่สุด คือมือซ้ายและมือขวาประคองถืออยู่ ป้ายเข้าเฝ้าจักรพรรดิตำแหน่งตรงกลางหน้าอก ดังตัวอย่างที่ศาลเจ้าแม่ทับทิม บางซื่อบูชาเทวะประติมานเจ้าแม่เจี๋ยตุนเต็งเหนียง 3 ปาง คือ “เจ้าแม่โหย้หลู่เต็งเหนียง” “เจ้าแม่ปางเสียนเต็งเหนียง” และ “เจ้าแม่เจี๋ยตุนเต็งเหนียง” ซึ่งทั้ง 3 ปาง คือเจ้าแม่องค์เดียวกัน เพียงแต่ได้รับการเรียกชื่อต่างวาระต่างโอกาส พระนามเดิมก่อนสมรสว่า เสียนเอ็ง (洗英) สมรสกับ บ้างโบ (冯宝) ผู้สำเร็จราชการเมืองเกาเลียง (高凉郡太守) จึงเกิดการเรียกพระนามจากสกุลเดิมของคู่สมรสกับสกุลเดิมเจ้าแม่ว่า “บ้างเสียน” และผนวกคำว่า “เต็งเหนียง” เข้าไป กลายเป็น “บ้างเสียนเต็งเหนียง” (冯洗圣娘) หรือ เจ้าแม่สกุลบ้างและสกุลเสียน ซึ่งถือเป็นพระนามลำลองที่ชาวบ้านทั่วไปใช้เรียกกัน เพราะในอดีตการขานพระนามโดยชาวบ้าน มักไม่ได้อิงจากการสถาปนาหรือเฉลิมพระนามโดยองค์จักรพรรดิ ส่วนพระนามที่ได้รับการสถาปนาในช่วงราชวงศ์เฉิงว่า “เหลียงเอี้ยบไส่หม่าย” (龙邑帅母) สื่อความหมายถึง ท่านผู้หญิงแห่งเมืองซีหลง (石龙太夫人) แถบมณฑลกว๋างตุ้ง ซึ่งเป็นดินแดนที่พระองค์ท่านและสามีปกครอง แต่อย่างไรก็ตามมีบันทึกในประวัติศาสตร์ยุคราชวงศ์เหนือ-ใต้ของจีนว่า พระองค์ได้รับการสถาปนาเป็น ท่านผู้หญิงแห่งเมืองเกาเลียง (高凉郡太夫人) ซึ่งเป็นเมืองเก่าอยู่ในเขตมณฑลกว๋างตุ้ง และพระนามที่ได้รับการเฉลิมพระนามโดยมีที่มาจากชื่อศาลเจ้าในเมืองบ่นเซียว เกาะไห่ล่าวว่า “เซ็กบ้างด่านซุ่ยหยี่หมุยเจี๋ยตุนผู้เยียน” (敕封陈村懿美正顺夫人) และเรียกพระนามลำลองว่า เจี๋ยตุน (正顺) ทำให้เห็นได้ชัดเจนว่า กลุ่มชาวจีนไหหลำอพยพที่เข้ามาในประเทศไทย เป็นกลุ่มคนที่มาจากเมืองบ่นเซียวเป็นส่วนใหญ่ และยังมีอีกพระนามว่า “หน้าเทียนเอี้ยมเตี้ยนก้าเอ็งโหย้หลู่ผู้เยียน” (南天闪电感应火雷夫人) ซึ่งถือว่าเป็นคนละองค์กับเจ้าแม่ต่วยบ่วยเต็งเหนียง แต่พระนามนี้หมายถึง เจ้าแม่สายฟ้าฟาดแดนใต้ โดยมีความหมายว่า เจ้าแม่ประทานพรให้อย่างรวดเร็วดังสายฟ้าฟาด ซึ่งคติการเฉลิมพระนามแบบนี้ เกิดขึ้นกับเทพเจ้าท้องถิ่นของชาวจีนไหหลำในอดีต เนื่องจากในสมัยก่อน ชาวยุคยังคงนับถือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เป็นบุคลาธิษฐานอันศักดิ์สิทธิ์ จึงใช้ปรากฏการณ์ดังกล่าว เป็นส่วนหนึ่งของพระนามเทพเจ้าที่มีเมตตาบารมีสูงส่ง คอยช่วยเหลือมวลมนุษย์ผู้ทุกข์ยากด้วยความรวดเร็ว (สมาคมไต้หวันแห่งประเทศไทย, 2566: 53)

3. เทวะประติมาน “เจ้าแม่ทับทิม” คติไทยผสมผสานการบูชาแบบจีน และคติจีนผสมผสานการบูชาแบบไทย

จากการลงพื้นที่ศาลเจ้าฮกเลี่ยนเก้ง (福莲宫) ซอยเจริญพานิช ถนนทรงวาด แขวงตลาดน้อย เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ พบว่า เป็นศาลเจ้าที่บูชาเจ้าแม่เทียนโหวเซี้ยบ้อ (天后圣母) ในฐานะปึงเถ่าม่า (本头妈) เทพารักษ์สตรีผู้คอยปกป้องรักษาชาวชุมชนตลาดน้อย เป็นที่เคารพนับถือของชาวชุมชนตลาดน้อยอย่างยิ่ง ศาลเจ้าแห่งนี้มีประวัติความเป็นมาเมื่อ 100 กว่าปีก่อน มีชาวจีนฮกเกี้ยนได้อัญเชิญเทวะประติมานองค์เจ้าแม่จากเกาะเหมยโจว เมืองฝูเจี้ยน มณฑลฮกเกี้ยน ประเทศจีน มาประดิษฐาน ณ ศาลเจ้าแห่งนี้ สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2448 ต่อมาเมื่อมีผู้ศรัทธามากกราบไหว้บูชาเป็นจำนวนมากขึ้นตามลำดับ ทางคณะกรรมการศาลเจ้าจึงได้ระดมทุนบริจาคเพื่อสร้างศาลเจ้าหลังใหม่ โดยตั้งชื่อศาลเจ้านี้ว่า “ฮกเลี่ยนเก้ง” บริเวณคานเสาเหนือป้ายชื่อศาลเจ้าปรากฏคำว่า “ปึงเถ่าหม่าจ้อ” (本头妈祖) เห็นได้ว่าบริเวณศาลเจ้าได้สร้างขึ้นใกล้เคียงกับชุมชนจีนแต่จิว้ยานเยวราช จึงมีการรับคติการบูชาปึงเถ่ามามาผสมผสานกับคติการบูชาเจ้าแม่เทียนโหวเซี้ยบ้อ จึงเกิดการขนานนามเจ้าแม่ว่า “ปึงเถ่าหม่าจ้อ” อาศัยการตั้งชื่อตาม “คุณลักษณะของหน้าที่” เป็นเทพารักษ์สตรีผู้ทำหน้าที่ “ดูแล” “รักษา” “ปกป้อง” และ “คุ้มครอง” สถานที่ใดสถานที่หนึ่งที่ชุมชนใดชุมชนหนึ่ง

จากการศึกษาเปรียบเทียบกับรูปเคารพและรูปสัญลักษณ์ทางประติมานวิทยาของเจ้าแม่ทับทิมพบว่า เทวะประติมานของเจ้าแม่ทับทิมทั้งแบบไทยและจีนส่วนใหญ่จะเน้นสีแดงเป็นหลัก ทั้งเครื่องทรงและเครื่องประดับ มีพระพักตร์สีชมพูอมแดง แกะสลักหรือใส่ชุดผ้าไหมจีนสีแดง สวมศิราภรณ์มงกุฎหงส์สีแดง มือถือธูปาน (笏板) ป้ายเข้าเฝ้าถวายรายงานต่อองค์จักรพรรดิ ถือเป็นลักษณะเฉพาะของเจ้าแม่ทับทิมที่มีเอกลักษณ์เป็นสีแดงดังอัญมณีทับทิมสยามซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่พบในศาลเจ้าของกลุ่มจีนไหหลำ และเทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมทั้งเจ้าแม่เทียนโหวเซี้ยบ้อ เจ้ามืดยบ้วยเตงเหียงและเจ้าแม่เจี๋ยตุ้นเตงเหียง ตลอดจนเทพเจ้าทุกองค์ที่บูชาภายในศาลเจ้าของชาวจีนไหหลำ พบว่า ธรรมเนียมของชาวจีนไหหลำจะมีการประกอบพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงเจ้า เรียกว่า “อ้าวเบา” (换袍) เพื่อลงสีเทวรูปใหม่ เนื่องจากเทวรูปอาจจะชำรุดหรือทรุดโทรมด้วยคราบเขม่าของควันธูปวันเทียน หรือด้วยสาเหตุอื่น จึงจำเป็นต้องเปลี่ยนเครื่องทรงให้กับองค์เจ้าแม่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับโอกาส ความพร้อมและทุนทรัพย์ของแต่ละศาลเจ้า หากเป็นศาลเจ้าแม่ทับทิม สามเสน เชียงสะพานซังฮี้ จะทำการเปลี่ยนเครื่องทรงทุก 5 ปี โดยจะกำหนดฤกษ์ยามอัญเชิญญาณเจ้าแม่ออกจากเทวรูปให้ไปสถิตในแผ่นป้ายที่ตั้งอยู่ในซุ้มชั่วคราวภายในศาลเจ้า จากนั้นอัญเชิญเทวรูปองค์เจ้าแม่เพื่อสรงน้ำและลงแช่ในโอ่งน้ำชา เรียกว่า “โหละตุ้ย” (落水) ในสมัยก่อนต้องแช่จนกว่าสีเก่าจะร่อนหลุดออกมาเอง ต่อมาเพื่อเป็นการประหยัดเวลาก็แช่ไว้เพียง 3 วันพอเป็นพิธี แล้วนำขึ้นมาต้มให้สีกับแป้งที่พอกแต่งหลุดจนเหลือแต่เนื้อไม้ แล้วตากไม้ให้แห้ง จากนั้นสำรวจรอยแตกร้าว และทำการอุดรอยแตกร้าว ซึ่งในสมัยก่อนจะอุดด้วยขี้เลื่อยผสมกาว แต่ในปัจจุบันด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัย นายช่างส่วนใหญ่ในปัจจุบันจึงนิยมใช้เคมีโป๊วที่มีความทนทานมาอุดรอยแตกร้าว เมื่อทำการอุดรอยแตกร้าวเสร็จเรียบร้อยแล้วจะใช้ดินสอพองพอกแต่งองค์ด้วยการบิปลายลงสีใหม่อีกครั้ง ในปัจจุบันใช้น้ำยาเคมีกัดสีเก่าออกแล้วล้างดินสอพองที่พอกแต่งองค์ออกแล้วแต่งใหม่ โดยมีลายที่ยกยูนส่วนใหญ่จะทำการลงหลากสี จากนั้นจะ

กำหนดวันประกอบพิธีกุญแจเต๋ยมเหยี่ยว (开光点耀) หรือเบิกพระเนตร จะมีการทดสอบทิพยญาณเจ้าแม่ว่าเข้าประทับในเทวรูปแล้วหรือไม่ จากนั้นจะประกอบพิธีก้าวฮั่วตัว (过火山) หรืออัญเชิญเทวรูปลุยข้ามกองไฟถือเป็นการชำระล้างสิ่งไม่ดีให้สะอาดบริสุทธิ์ ศาลเจ้าบางแห่งจะอัญเชิญองค์เจ้าแม่ออกแห่รอบบริเวณศาลเจ้าก่อนอัญเชิญกลับเข้าสู่โต๊ะแท่นบูชา เป็นอันเสร็จพิธี ดังนั้นเห็นได้ว่า เทวะประติมานเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียงจะมีสีสันสดใสมืออยู่เสมอ ตามความนิยมที่กลุ่มจีนไหหลำรักความสะอาด นิยมชมชอบความสะอาดหมดจด ซึ่งมีความแตกต่างจากคติเทพเจ้าของชาวจีนแต้จิ๋วที่ไม่นิยมลงสีเทวรูปใหม่ ยังได้รับการมควันธูปมากยิ่งถือว่าเพิ่มความขลังและศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น

ภาพที่ 3

แผ่นเจี๊วดไม้พระนาม “เจ้าแม่ทับทิม” คติไทย แปลเป็นภาษาจีน “หงเป่าสือหนี่วเลิน” (红宝石女神) ประดิษฐาน ณ ศาลเจ้าแม่ทับทิม วัดโชติการาม ต.บางไผ่ อ.เมือง จ.นนทบุรี

นอกจากนี้ยังพบ เทวะประติมาน “เจ้าแม่ทับทิม” คติจีนผสมผสานการบูชาแบบไทย ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า การที่คนจีนจะสั่งงานช่างไม้แกะสลักให้มีเทวลักษณะแบบไทย ประเด็นนี้มีความเป็นไปได้ เห็นได้จาก เทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิม ศาลเจ้าแม่ทับทิม อ.พระประแดง จ.สมุทรปราการ ที่มีเทวลักษณะเป็นสตรีไทย ท่านั่ง ห่มสไบ คล้ายสตรีผู้สูงศักดิ์ แต่เป็นการแกะสลักจากไม้ตามคติจีนอย่างเห็นได้ชัดเช่นกัน ส่วนประเด็นศาลเจ้าแบบไทยถูกกลืนกลายเป็นศาลเจ้าแบบจีน สามารถพบเห็นได้ทั่วไป เนื่องจากชาวจีนมีความศรัทธาและกำลังทรัพย์ที่พร้อมกว่าคนไทย เมื่อจะบูรณะศาลเจ้าไทยที่สภาพกำลังทรุดโทรมย่อมสร้างใหม่เป็นศาลเจ้าแบบจีนตามธรรมเนียมการสร้างศาลเจ้าจีน หากจะบูรณะสร้างใหม่เป็นศาลเจ้ารูปแบบไทยคงเป็นไปได้

ยาก เนื่องจากปัจจัยทางภาษาและวัฒนธรรมที่แตกต่าง แต่จะส่งผลทำให้ศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยค่อย ๆ หายไป ถูกกลืนกลายเป็นศาลเจ้าจีนไปมากมาย รวมถึงการค้นพบว่า เทวประติมาน “เจ้าแม่ทับทิม” คติไทยในรูปแบบเจี๊วดผสมผสานการบูชาแบบจีน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า คนจีนอาจจะสั่งงานช่างไม้ทำให้มีเทวลักษณะเป็นแผ่นเจี๊วดแบบไทย ผสมผสานคติการบูชาแบบจีนในรูปแบบการบูชาป้ายสติวิญญาน เห็นได้จากแผ่นเจี๊วดพระนามเจ้าแม่ทับทิมคติไทยใช้กลวิธีการแปลชื่อตรงตามความหมายเป็นภาษาจีนว่า “หงเป่าสือหนี่วเสิน” (红宝石女神) คำว่า “หงเป่าสือ” แปลว่า อัญมณีทับทิม (Ruby) ส่วนคำว่า “หนี่วเสิน” แปลว่า เทวธิดา ประดิษฐานอยู่ในศาลเจ้าไทยลักษณะเหมือนศาลเพียงตา วัดโชติการาม ตำบลบางไผ่ อำเภอมือง จังหวัดนนทบุรี ซึ่งแสดงให้เห็นว่า คนจีนนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมคติไทยที่ไม่ใช่เจ้าแม่ทับทิมในฐานะเทพเจ้าจีน หากแต่นับถือในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ไทย

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังมีความเห็นว่า “เจ้าแม่ทับทิม” อาจจะเป็นชื่อเรียกเทพารักษ์ไทยมาก่อน เห็นได้จากความเชื่อดั้งเดิมมักไม่สร้างรูปเคารพแต่บูชาเป็นแผ่นเจี๊วดไม้ ทำให้มีการบูชาเจ้าแม่ทับทิมในรูปแบบของเจี๊วด มักจะประดิษฐานอยู่ในศาลพระภูมิ ตามคติพราหมณ์เชื่อว่าเทพารักษ์หรือพระภูมิเทวดาทำหน้าที่พิทักษ์เขตพื้นที่นั้น ๆ ตัวอย่างเช่น ศาลหลักเมืองนนทบุรี (เดิม) อำเภอมือง จังหวัดนนทบุรี เทวลักษณะเจ้าแม่เมื่อถือดอกบัว ต่อมาเมื่อเทพเจ้าจีนของกลุ่มจีนไหหลำ “เจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง” ได้รับการถวายพระนามอย่างไทยว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ทำให้เจ้าแม่ทับทิมแบบไทยโดนกลืนกลายเป็นเทพเจ้าจีนไปด้วยดังที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในปัจจุบัน ยกเว้นแต่ในสถานที่ราชการ อาทิ โรงพยาบาล โรงเรียน กรมอุทกหารเรือ กรมแผนที่ทหาร กองบัญชาการตำรวจนครบาล กองคลังแสง กรมสรรพาวุธทหารบก ฯลฯ ซึ่งคนนอกไม่สามารถเข้าไปไหว้โดยสะดวก ศาลเหล่านี้ยังคงเป็นเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยในลักษณะของศาลพระภูมิหรือศาลเรือนไทยโบราณ อย่างศาลเจ้าแม่ทับทิม โรงเรียนสตรีวิทยา แขวงวัดบวรนิเวศ เขตพระนคร กรุงเทพฯ เชื่อว่าเป็นเจ้าแม่ฝ่ายไทยในพื้นที่มาแต่เดิม จากป้ายประวัติสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำโรงเรียนสตรีวิทยา ทำให้ทราบว่า เจ้าแม่ทับทิม เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพของชาวบ้านมาแต่ดั้งเดิม ความเป็นมา คือบริเวณที่ตั้งของโรงเรียนสตรีวิทยาแต่เดิมมีศาลเก่าแก่อยู่ใต้ต้นไม้โพธิ์ เชื่อกันว่าเจ้าแม่ทับทิมประทับอยู่ ชาวบ้านศรัทธากันมากพากันมากราบไหว้ขอพรให้ท่านคุ้มครองเพื่อความปลอดภัยและมีโชคลาภตามที่ตนปรารถนา

ตารางที่ 5

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม : กลุ่มเทวะประติมานทั้งแบบไทยและจีน บูชาแบบไทยผสมผสานแบบจีนในฐานะ “ปึงเถ่าม่า”

ชื่อศาลเจ้า	เทวะประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ต.ท่าข้าม อ.บางปะกง จ.ฉะเชิงเทรา		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำยืน ปิดทอง มือซ้ายถือกระบี่ สวมศิราภรณ์ขลุ่ยไทย
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ถ.ท้ายบ้าน ต.ปากน้ำ อ.เมือง จ.สมุทรปราการ		เทวรูปแกะสลักไม้ ประทับนั่งบนเก้าอี้ ปิดทอง มือซ้ายและมือขวาวางบนหน้า ตัก สวมศิราภรณ์มงกุฎไทยประดับเพชร ตรงกลางรูปหัวใจ
ศาลเจ้าแม่ทับทิม ริมคลองชักพระ แขวงคลองชักพระ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง ปิดทอง มือซ้ายและมือขวาวางบนหน้าตัก สวม ศิราภรณ์มงกุฎหงส์ ไข่มุกห้อยระย้า 4 เส้น
ศาลเจ้าแม่ทับทิม แขวงศิริราช เขต บางกอกน้อย กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง ปิดทอง มือซ้ายและมือขวาอุ้มโกศ สวมศิราภรณ์ มงกุฎไข่มุกห้อยระย้า 5 เส้น
ศาลเจ้าแม่ทับทิม วัดสิงห์ ซ.เอกชัย 43 แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง ปิดทอง มือซ้ายตั้งวางบนเก้าอี้หุ้มมังกร มือขวาถือแส้ สวมศิราภรณ์มงกุฎ ปีกหงส์

ตารางที่ 5 [ต่อ]

ตัวอย่างรูปเคารพของเจ้าแม่ทับทิม : กลุ่มเทวประติมานทั้งแบบไทยและจีน บูชาแบบไทยผสมผสานแบบจีนในฐานะ “ปึงเถ่าม่า”

ชื่อศาลเจ้า	เทวประติมาน	เทวลักษณะ
ศาลเจ้าแม่ทับทิม เอกมัย 23 แขวงคลองตันเหนือ เขตวัฒนา กรุงเทพฯ		เทวรูปแกะสลักไม้ ทำนั่ง ปิดทอง มือซ้ายตั้งวางบนเข่าซ้าย มือขวาถือพัดจีน สวมศิราภรณ์มงกุฎไข่มุกห้อยระย้า 9 เส้น

นอกจากนี้ยังพบการบูชาเจ้าแม่ทับทิมในลักษณะป้ายวิญญาณของจีน เรียกว่า เสินจูไผ่ (神主牌) หมายถึง ป้ายสถิตวิญญาณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นป้ายในศาลเจ้าของกลุ่มจีนไหหลำ เรียกว่า “กงบ้าย” (公牌) บูชาด้วยแผ่นไม้แกะสลักอักษรจีน พบทั้งลักษณะเป็น “ฮู่ป่าน” (笏板) ป้ายเข้าเฝ้า จักรพรรดิ เป็นป้ายทรงเจี๊วไท่ และเป็น “สินจู” (神主) หรือ “เกียจิง” (家神) ป้ายสถิตวิญญาณทั่วไป หากเป็นป้ายพระนามเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง” จะสลักพระนามตามการถวายพระอิสริยยศว่า “หน้าเตียนเอี่ยมเตียนกั้มเอ่งฮวยหลุยต๋วยบ่วยเต็งเหนียง” (敕封南天闪电感应火雷水尾圣娘神位) บางแห่งก็เป็นป้ายแบบเรียบง่ายมีเพียงคำว่า “ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง” และมีคำภาษาไทยว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ส่วนป้ายพระนามเจ้าแม่เตียนโฮวเต็งหม่าย จะสลักพระนามตามการถวายพระอิสริยยศว่า “ผู้เตียนตวนหัวหูกกบี่เหม่นเตียนโฮวเต็งหม่าย” (敕封辅天宣化护国庇民天后圣母神位) ซึ่งล้วนเป็นป้ายกงบ้าย ที่สถิตแห่งองค์เจ้าแม่ตามคติจีนไหหลำ และยังพบว่าลักษณะทางประติมานวิทยาของเจ้าแม่ทับทิมมีลักษณะบางส่วนที่คล้ายคลึงกับองค์ปึงเถ่ากงม่าตามคติจีนแต้จิ๋ว การค้นพบรูปเคารพเจ้าแม่ทับทิมจำนวนมาก สะท้อนให้เห็นถึงการรับอิทธิพลคติความเชื่อเทพเจ้าจีนจากชาวจีนอพยพในประเทศไทย การนับถือเจ้าแม่ทับทิมและการสร้างเทวลักษณะเจ้าแม่ทับทิมที่มีลักษณะศิลปะจีน และมีการปรับเปลี่ยนลักษณะของเจ้าแม่ทับทิมให้เข้ากับความเป็นท้องถิ่นของชาวไทยเชื้อสายจีนในพื้นที่นั้น ๆ

ภาพที่ 4

ป้ายกงบ้ายสลักพระนามเป็นภาษาไทย “เจ้าแม่ทับทิม” และภาษาจีน “ต๋วยบ้วยเต้งเหนียง” ประดิษฐาน ณ ศาลเจ้าลูกศร อ.เมือง จ.ลพบุรี

ส่วนที่ศาลเจ้าแม่ทับทิม วัดบางไกรนอก ตำบลบางขุนกอง อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี พื้นที่ตรงบริเวณริมคลองบางไกรนอก ซึ่งเดิมมีชื่อว่า “คลองบางนายไกร” ในอดีตคงเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ ลักษณะเป็นศาลเรือนไทย ก่อสร้างบูรณะเมื่อปี พ.ศ.2521 ประดิษฐานเทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมเป็นแบบไทย เทวลักษณะทำนั่ง สวมศิราภรณ์มงกุฎแบบไทย ใส่ชุดไทยสีน้ำเงิน คติการบูชาแบบไทยผสมจีน เป็นเทวรูปที่สร้างขึ้นแทนองค์ก่อน เนื่องจากถูกขโมยไป บริเวณศาลยังปรากฏป้ายไม้แกะสลักอักษรจีนชื่อเจ้าแม่เป็นภาษาจีนว่า “สื่อหลิวจินหมู่” (石榴金母) เห็นได้ว่าเป็นการแปลแบบตรงตัวตามความหมาย นอกจากนี้ภายในศาลยังมีป้ายคำว่า “เป็นโถวเจ็งมา” (本头圣妈) แสดงให้เห็นว่าชาวจีนบูชาในฐานะเทพารักษ์สตรีประจำท้องถิ่น เหมือนที่คนไทยบูชาในฐานะเทพารักษ์ไทย จากหลักฐานป้ายภาษาจีนแสดงให้เห็นว่า เจ้าแม่ทับทิมทองแห่งนี้เป็นที่เคารพนับถือของชาวจีนในพื้นที่อีกด้วย ทั้งนี้บริเวณนอกศาลยังมีป้ายประกาศว่า “ห้ามนำอะไรที่เกี่ยวกับหมูมาที่ศาลเจ้าแม่ทับทิมโดยเด็ดขาด” จากคำบอกเล่าของผู้อาศัยในพื้นที่ได้ให้ข้อมูลว่า ในอดีตมีพ่อค้าชาวจีนพายเรือขายเนื้อหมูสดพายผ่านมาถึงหน้าศาลเจ้า จู๋ ๆ เรือก็พลิกคว่ำโดยไม่ทราบสาเหตุ ชาวบ้านจึงเชื่อว่า เจ้าแม่ไม่โปรดหมู ซึ่งหากจะเชื่อมโยงคติการบูชาที่มีความเหมือนกับการบูชาเจ้าแม่ทับทิมในฐานะ “เจ้าแม่ต๋วยบ้วยเต้งเหนียง” ของชาวจีนไหหลำที่ไม่นิยมนำเนื้อหมูมาไหว้เจ้าแม่ เหตุผลที่ไม่นิยมไหว้ด้วยเนื้อหมู เป็นเพราะว่าชาวไหหลำมองว่า ตำนานของเจ้าแม่ทับทิม มีเรื่องราวเกี่ยวกับการนำท่อนไม้ที่จะแกะสลักเทวรูปเจ้าแม่มาถักคอกหมู แล้วหมูป่วยตาย สื่อหมายความว่า เจ้าแม่ไม่โปรดหมู และหมูเป็นสัตว์กินของเหลือจากคน แต่พะกะกินหญ้า จึงมองว่าสะอาดมากกว่าเลยนิยมใช้เนื้อพะกะมาบูชา ส่วนบางพื้นที่ เนื้อพะ เนื้อวัว หาได้ไม่สะดวกนัก จึงใช้เนื้อหมูแทน เพราะหมูเป็นสัตว์ที่หาได้

ทั่วไป แต่การนำหมูมาไหว้ของชาวจีนไหหลำ จึงต้องแยกงานแยกถาดกับของไหว้อื่น ดังนั้นจากตัวอย่างศาลเจ้าแม่ทับทิมแห่งนี้ สามารถเห็นร่องรอยการบูชาเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยมาแต่ดั้งเดิม เมื่อมีชาวจีนเข้ามาบูชาด้วยความศรัทธาในภายหลังทำให้เกิดการบูชาแบบจีนขึ้น แต่ยังไม่ได้กลืนกลายเป็นจีนทั้งหมด หากเป็นศาลเจ้าแม่ทับทิมที่มีลักษณะแบบไทย ซึ่งยังไม่ได้รับอิทธิพลความเชื่อแบบจีน ทำให้ยังคงเป็นศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยมาจนถึงปัจจุบัน ดังตัวอย่างที่ศาลเจ้าแม่ทับทิม บ้านปาร์คนายเลิศ เมื่อครั้งพระยาภักดีนครเสรษฐ์ (เลิศ เศรษฐบุตร) ได้ซื้อที่บริเวณนี้มีต้นไทรใหญ่ ซึ่งเป็นที่กราบไหว้ของผู้คนที่สัญจรไปมาทางเรือ ท่านจึงดำริสร้างศาลให้กับเจ้าแม่ทับทิม เมื่อปี พ.ศ.2463 โดยมีความเชื่อว่าท่านเป็นดวงวิญญาณที่ผู้คนละแวกนี้เชื่อว่าสิงสถิตย์อยู่ นักท่องเที่ยวที่มาสักการะบูชาเจ้าแม่ทับทิมที่นี่มักจะขอบุตรหรือธิดา โดยถวายปลัดขิก กุหลาบแดง เครื่องสำอาง และรูปเทียน เมื่อสมหวังตามปรารถนาก็จะมาไหว้ขอบคุณเจ้าแม่ จากตัวอย่างทั้งสองแห่งนี้จึงพอสรุปข้อสันนิษฐานที่ 2 ได้ว่า การบูชาเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยมีมาช้านานอาจเกิดก่อนการบูชาเจ้าแม่ทับทิมแบบจีนก็เป็นได้

จากการลงพื้นที่ศาลเจ้าแม่ทับทิมของกลุ่มจีนแต้จิ๋ว ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า เจ้าแม่ทับทิมอาจมีรากฐานมากจากคติความเชื่อเรื่องผีเหาะศักดิ์ของไทย ซึ่งนับถือในฐานะเทพารักษ์สตรี ก่อนจะได้รับการผสมผสานเข้ากับความเชื่อของชาวจีนแต้จิ๋วที่อพยพเข้ามาในพื้นที่ ต่อมาเมื่อชาวจีนแต้จิ๋วอพยพเข้ามาตั้งรกรากในไทยได้นำคติการนับถือบูชาเทพารักษ์จีนมาเผยแพร่ด้วย ต่อมาจึงได้สร้างศาลเจ้าจีนโดยตั้งชื่อว่า ศาลเจ้าปึงเถ่ากง บูชาในฐานะเทพารักษ์ประจำชุมชน หากแต่เดิมสันนิษฐานว่ามีเพียงการบูชา “เจ้าพ่อ” ผู้เป็นเทพารักษ์คุ้มครองถิ่นนั้น ๆ หรือผู้เป็นใหญ่หรือมีอิทธิพลในถิ่นนั้น ภายหลังรับคติความสมดุลเชิงพลวัตของพลังที่ต่างกันแต่เสริมซึ่งกันและกันและเชื่อมโยงกัน จึงทำให้เกิดการบูชา “เจ้าแม่” คู่กัน โดยนับถือในฐานะปึงเถ่าม่า แต่คนไทยก็ยังคงเรียกขานและนับถือในชื่อเจ้าแม่ทับทิมตามเดิม จึงทำให้มีการบูชาเจ้าแม่ทับทิมในรูปแบบของเทวนารีจีน ในฐานะปึงเถ่าม่า ตัวอย่างเช่น ศาลเจ้าแม่ทับทิม ถ.ท้ายบ้าน ต.ปากน้ำ อ.เมือง จ.สมุทรปราการ ป้ายชื่อภาษาจีนว่า เหล่าปึงเถ่าม่าเปี้ย (老本头妈庙) ชื่อภาษาไทยว่า เจ้าแม่ทับทิม ศาลเจ้าแม่ทับทิม ริมคลองชักพระ แขวงคลองชักพระ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ป้ายชื่อภาษาจีนว่า ปึงเถ่าเซี่ยมม่า (本头圣母) ชื่อภาษาไทยว่า เจ้าแม่ทับทิม นอกจากนี้ยังมีศาลเจ้าแม่ทับทิม ตรงข้ามตลาดศาลาน้ำร้อน แขวงศิริราช เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ตั้งชื่อศาลเจ้าเป็นภาษาจีนว่า “ตี้โฮยเซี่ยมม่า” (地先圣母) มีความแตกต่างจากที่อื่น คนในพื้นที่นิยมเรียกว่า “เซี่ยเถ่าม่า” (车头妈) แปลว่าเจ้าแม่สถานีรถไฟ เนื่องจากที่ตั้งอยู่ใกล้สถานีรถไฟบางกอกน้อย สิ่งที่น่าสนใจคือเทวลักษณะประติมานเจ้าแม่ในมืออุ้มไก่ พอที่จะสันนิษฐานได้ว่าผู้อาศัยในย่านนั้นอดีตคงเลี้ยงไก่จำหน่ายเป็นอาชีพ จึงมีการนำไก่มาบนบานศาลกล่าวให้เจ้าแม่ช่วยเรื่องค้าขายรุ่งเรืองนั่นเอง

จากเทวะประติมานในมือเจ้าแม่อุ้มไก่ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า หากศาลเจ้าแม่ทับทิมแห่งนี้บูชาองค์เซี่ยเถ่าม่าในฐานะเจ้าแม่เทียงโหวน่าจะมีความเชื่อมโยงกับศาลเจ้าเทียงโหวโกวเปี้ย (天后古庙) เกาะหม่าสือ (妈屿岛) บริเวณปากอ่าวซัวเถา เขตหลงหู เมืองซัวเถา มณฑลกว่างตุง ประเทศจีน หรือที่เรียกกันอีกชื่อว่า “ปั้งโกยเต้า” (放鸡岛) แปลว่า เกาะปล่อยไก่ หรือ “ปั้งโกยซัว” (放鸡山) แปลว่า

ภูเขาปล่อยไก่อ่ เนื่องจากในสมัยก่อนผู้คนที่มาไหว้เจ้าแม่ จะนำไก่อ้วเป็น ๆ มาถวายและปล่อยไว้ ทำให้ศาลเจ้าจึงมีไก่อ้วะทั้งตัวผู้และตัวเมีย บริเวณด้านหน้าศาลเจ้าก็มีประติมากรรมไก่อ้วะและตัวเมียประดับด้วยศิลปะเขียนฉื่อ (嵌瓷) หรือเครื่องประดับปูนปั้นติดด้วยเศษขามกระเบื้องเคลือบประดับบนตัวไก่อ้วะผู้วิจัยเคยเดินทางไปยังศาลเจ้าแห่งนี้ ซึ่งปัจจุบันมี 2 แห่ง คือ ศาลดั้งเดิมและศาลหลังใหม่ ศาลเจ้าหลังเดิมเริ่มสร้างในสมัยราชวงศ์หยวน และสร้างใหม่ในปีที่ 11 รัชศกเสียนเฟิง (咸丰十一年) ตรงกับปี ค.ศ.1861 ต่อมาได้รับการบูรณะอีก 2 ครั้งในปี ค.ศ.1928 และ 1984 ส่วนศาลเจ้าหลังใหม่เริ่มสร้างในปีรัชศกกว่งชิว (光绪) สมัยราชวงศ์ชิง และได้รับการบูรณะในปี ค.ศ.1981 ชาวจีนแต่จิมมักจะมากราบไหว้ขอพร เพื่อขอให้เจ้าแม่คุ้มครองการเดินทางทะเลโดยปลอดภัย พวกเขาเชื่อกันว่าหากต้องการมีชีวิตที่สงบสุขและปลอดภัย เพราะอาศัยอยู่ติดทะเล ตลอดจนประกอบอาชีพประมงอยู่กับทะเลก็ต้องมาขอพร ณ ศาลเจ้าแห่งนี้ ถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองซัวเถา

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวจีนฮกเกี้ยนในสังคมไทยมีหลักฐานที่สำคัญ คือ ศาลเจ้าเทียนโฮ้ว เมื่อพวกเขาได้ใช้ชีวิตอยู่ในประเทศไทยจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกในชุมชนริมแม่น้ำหรือทะเลจึงทำให้วิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับอาชีพประมง เจ้าแม่เทียนโฮ้วเตงหม่ายหรือเจ้าแม่เทียนโฮ้วเซี้ยบ้อ จึงมีบทบาทสำคัญ ได้รับการกราบไหว้บูชาในฐานะเป็นเทพารักษ์สตรีประจำเรือ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อว่าสามารถปกป้องคุ้มครองการเดินทางเรือ และผู้โดยสารบนเรือให้แคล้วคลาดปลอดภัยจากอันตรายต่าง ๆ ได้ ปัจจุบันนี้คติความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าแม่จึงแพร่หลายไปสู่ชุมชนริมแม่น้ำและทะเล กลายเป็นสัญลักษณ์ของผู้พิทักษ์ปกป้องคุ้มครองชาวเรือ ซึ่งเป็นความเชื่อที่พบเห็นได้ในวัฒนธรรมไทย ต่อมาเมื่อมีชาวจีนไหหลำอพยพเข้ามาตั้งรกรากในประเทศไทยพวกเขาก็ได้สร้างศาลเจ้าแม่ต๋วยบ้วยเตงเหนียง แต่ด้วยสำเนียงไหหลำคนไทยออกเสียงยากจึงเรียกขานเจ้าแม่จากการสังเกตเทวลักษณะของเทวะประติมานที่มีสีทับทิมจึงขนานนามว่า “เจ้าแม่ทับทิม” สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานของเหลาตั้ง (2551) ที่ได้กล่าวถึง เจ้าแม่จ๋วยบ้วยเซี้ยเหนียตามการออกเสียงสำเนียงจีนแต้จิ๋วว่า เมื่อชาวไหหลำอพยพถิ่นฐานมาเมืองไทย ก็นำความเชื่อเรื่องพระแม่ชายน้ามาสร้างศาลเจ้าในเมืองไทย ลักษณะคล้ายกับการจำลองศาลเจ้าหรือตำหนักของมาจู่ ศาลเจ้า “ต๋วยบ้วยเตงเหนียง” หรือ “จ๋วยบ้วยเหนีย” ที่คนส่วนใหญ่รู้จักอยู่เชิงสะพานซังฮี้ฝั่งพระนคร และเนื่องจากองค์เทพมีเครื่องประดับประจำองค์เป็นพลอยสีแดง เลยพากันเรียกว่าเจ้าแม่ทับทิม (เหลาตั้ง, 2551: 134)

จากการศึกษา สรุปได้ว่า คติความเชื่อเจ้าแม่ทับทิมแบบจีนในไทยเริ่มต้นในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และค่อย ๆ แพร่หลายไปทั่วประเทศไทย เนื่องจากชาวจีนในสังคมไทยส่วนใหญ่อพยพมาจากมณฑลฮกเกี้ยน กวางตุ้งและไหหลำ ต้องอาศัยเรือใบข้ามทะเล ซึ่งมักเจอพายุที่ไม่คาดคิด นอกจากนี้ ในช่วงแรกของการสร้างศาลเจ้าแม่ทับทิมหลังแรกขึ้นที่สามเสน เมื่อปี ค.ศ.1841 เกิดมีโรคระบาดและสภาพแวดล้อมความเป็นอยู่ที่ไม่ค่อยดีนัก ดังนั้นเจ้าแม่มาจู่จึงดำรงอยู่ในสถานะเป็น “เทพเจ้าผู้คุ้มครองการเดินทางเรือ” และมีความสามารถในการรักษาโรคร้าย” ตลอดจนเป็นที่พึ่งทางใจจึงกลายเป็นเทพเจ้าที่สำคัญในความเชื่อของ

ชาวไทย ส่วนพระนามพระ “หมาจ้อ” ปรากฏในวรรณกรรม “นิราศพระยามหานุภาพไปเมืองจีน” (นิราศกวางตุ้ง) ครึ่งกรุงธนบุรี เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2324 ความว่า “เย็นเข้าไหว้เจ้าด้วยม้าพ่อ พระหมาจ้อพึงอิงคณิ่ง เนื่อง ครั้นคำแขวนโคมเคียงเรียงเรื่อง ตลอดเบื้องหน้าท้ายที่รายไป” พระ “หมาจ้อ” ในนิราศนี้ก็คือเจ้าแม่มาจู้หรือหมาจ้อ ซึ่งเขียนตามสำเนียงจีนฮกเกี้ยน ดังนั้น คติการนับถือบูชาเจ้าแม่มาจู้ในสังคมไทยคงมีมานานแล้ว ต่อมาได้กลายเป็นคติความเชื่อเรื่อง “แม่อ่านาง” สอดคล้องกับ ถาวร ลิกขโกศล (2561) ที่กล่าวสรุปไว้ว่า แม่อ่านางของไทยมาจากมาจู้ของจีน แต่ในระยะแรกเรียกทับศัพท์ตามเสียงจีนฮกเกี้ยนว่าหมาจ้อหรือหมาจ้อก่อน ต่อมาจึงแปลความหมายเรียกว่า “แม่อ่านาง” ชื่อนี้ก็น่าจะใช้มาตั้งแต่ยุคอยุธยาแล้ว จนกลายเป็นเทพของไทยไปอย่างกลมกลืน และการปรากฏพระนามในนิราศอย่างน้อยก็แสดงให้เห็นว่า กลุ่มผู้ศรัทธาในสังคมไทยมีความเคารพศรัทธาเจ้าแม่มาจู้อย่างมากจนชื่อเสียงความศักดิ์สิทธิ์เป็นที่รู้จัก ขจรขยายในสังคม

จากการศึกษาเทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมแบบจีนสามารถสะท้อนคติความเชื่อการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมซึ่งสื่อความหมายและใช้สัญลักษณ์ในงานประติมากรรมเพื่อสื่อสารแนวคิดทางความเชื่อของกลุ่มจีนที่นับถือบูชา สามารถวิเคราะห์จาก 3 ประเด็นหลัก ดังนี้

1.ความหมายของงานประติมานวิทยาที่สะท้อนคติความเชื่อการเคารพบูชาเทวนารีแห่งท้องทะเล

เจ้าแม่ทับทิมเป็นเทวนารีที่คุ้มครองนักเดินเรือและชาวประมง เชื่อกันว่าสามารถช่วยให้ปลอดภัยจากภัยพิบัติทางทะเลได้ จากเทวะประติมานเห็นถึงสัญลักษณ์ของความเมตตาและปกป้อง แสดงถึงความสงบ อ่อนโยน และพลังแห่งการคุ้มครอง ตลอดจนการสืบทอดศิลปวัฒนธรรมจีนแขนงประติมากรรม โดยเฉพาะงานแกะสลักไม้รูปเคารพบูชาเจ้าแม่ทับทิมที่ประดิษฐานอยู่ภายในศาลเจ้า องค์เทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมจึงถือเป็นศูนย์รวมจิตใจของกลุ่มผู้ศรัทธา ไม่ได้เป็นเพียงวัตถุที่ใช้ในการบูชาเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่เป็นสื่อกลางทางจิตวิญญาณ ที่ช่วยให้ผู้ศรัทธาสามารถเชื่อมโยงกับพลังหรือความศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือธรรมชาติได้อย่างลึกซึ้ง นอกจากนี้องค์เทวะประติมานยังสะท้อนถึงความงดงามทางศิลปะและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น เป็นการหลอมรวมความเชื่อกับความคิดสร้างสรรค์ชิ้นงานของมนุษย์ในการถ่ายทอดความศักดิ์สิทธิ์ออกมาในรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์

2.รูปแบบของงานประติมานวิทยาเจ้าแม่ทับทิมกับกัมกั้งแบบจีนและไทย

เทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมทั้งแบบจีนและไทย ส่วนใหญ่เป็นเทวะลักษณะท่าประทับนั่งบนเก้าอี้ สื่อความหมายถึงความสงบ พระหัตถ์ท่ามูทรา จากการศึกษ พบว่า รูปเคารพมี 3 ลักษณะมากที่สุด คือ งานแกะสลักไม้ งานหล่อโลหะ งานปูนปั้น หากเป็นงานแกะสลักไม้ ส่วนใหญ่จะใช้ไม้เนื้อหอม เช่น ไม้หนิวจาง (牛樟木) ไม้จาง (樟木) หรือการบูร ไม้ฉินเซียง (沉香木) หรือไม้หอมกฤษณา เป็นต้น รูปแบบตามท่าทางและอิริยาบถ หากเป็นงานหล่อโลหะ ส่วนใหญ่จะหล่อด้วยทองเหลือง พบทั้งรูปเคารพเจ้าแม่ทับทิมแบบจีนและไทย หากเป็นงานปูนปั้น ส่วนใหญ่จะพบในรูปเคารพเจ้าแม่ทับทิมแบบไทย

3.ความหมายทางสัญลักษณ์ที่ใช้ในงานประติมานวิทยาเจ้าแม่ทับทิม

เทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมที่มีความหมายทางสัญลักษณ์ปรากฏเฉพาะเทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมแบบจีน ดังนี้

สัญลักษณ์ป้ายฮู้ (笏) ในพระหัตถ์เจ้าแม่ถือป้ายฮู้ ลักษณะเป็นป้ายไม้แผ่นยาว ขนาดประมาณฝ่ามือถึงแขนท่อนล่าง ใช้สำหรับจดบันทึกคำพูดหรือข้อเสนอที่จะทูลรายงานองค์จักรพรรดิ พบทั้งถือไว้ในพระหัตถ์ซ้ายและขวา ความหมายเชิงสัญลักษณ์ใช้เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจบารมี และยังพบสัญลักษณ์ป้ายกุย (圭) ป้ายอาญาสิทธิ์ สื่อความหมายเป็นสัญลักษณ์แห่งอำนาจของเทพเจ้าระดับสูง ส่วนใหญ่จะทำจากหยก ความแตกต่างระหว่างป้ายฮู้กับป้ายกุยนั้นสังเกตได้จากลักษณะหากแผ่นยาว ปลายบนแหลมคือกุย ส่วนแผ่นยาว ปลายบนเรียบคือฮู้ เทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมในฐานะเจ้าแม่เทียนโฮ่วเต็งเหนียงส่วนใหญ่พระหัตถ์จะถือป้ายกุย ส่วนเทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมในฐานะเจ้าแม่ตุ้ยบ่วยเต็งเหนียงและเจ้าแม่เจียตุ๋นเต็งเหนียงพระหัตถ์จะถือป้ายฮู้

สัญลักษณ์คทาหฺรูอี้ (如意棒) ในพระหัตถ์เจ้าแม่ถือคทาหฺรูอี้ ความหมายเชิงสัญลักษณ์ใช้เป็นสัญลักษณ์ของการประสบความสำเร็จ สมความปรารถนาทุกประการ คำว่า “หฺรูอี้” (如意) หมายถึง ตามใจปรารถนา หรือ สมดังใจหวัง ส่วนคำว่า “ปั่ง” (棒) หมายถึง คทา รวมกันจึงหมายถึง คทาสารพัดนึก หรือ คทาแห่งความปรารถนา มักปรากฏอยู่ในพระหัตถ์เพื่อแสดงถึงการประทานความสมปรารถนาให้สาธุชน

สัญลักษณ์พัดเงินที่มักปรากฏในพระหัตถ์เจ้าแม่ ความหมายเชิงสัญลักษณ์สื่อถึงความดีงาม เนื่องจากคำว่า “พัด” ในภาษาจีนออกเสียงว่า “ซัน” (扇) ซึ่งพ้องเสียงกับคำว่า “ซัน” (善) ที่แปลว่า กุศล จึงถือเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงาม และยังใช้สื่อถึงการขจัดสิ่งชั่วร้าย มีความหมายในเชิงการโบกพัดสิ่งไม่ดีออกไปและนำสิ่งดีงามเข้ามา จึงมักปรากฏในพระหัตถ์เทพเจ้าที่เกี่ยวข้องกับการปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย

สัญลักษณ์แส้ ความหมายเชิงสัญลักษณ์ใช้เป็นสัญลักษณ์อำนาจและการควบคุม แส้เทพเจ้ามักใช้ในการควบคุมปีศาจ วิญญาณ หรือพลังธรรมชาติ เช่น ลม พายุ ฝน เจ้าแม่ถือแส้สื่อความหมายถึงการปราบปีศาจ หรือปัดเป่าสิ่งอัปมงคล คำว่า แส้ ในภาษาจีนออกเสียงว่า ผู่ฉิน (拂尘) หากใช้ในเชิงพิธีกรรมจีนโบราณ แส้ถูกใช้ในการขับไล่พลังลบ โดยมีความเชื่อว่าเสียงแส้ฟาดสามารถสั่นสะเทือนทั้ง 3 ภพ แส้ในพระหัตถ์ของเจ้าแม่จึงสื่อความหมายในการปัดเป่าความชั่วร้ายและสิ่งไม่บริสุทธิ์

สัญลักษณ์ไม้เท้า ความหมายเชิงสัญลักษณ์ใช้เป็นสัญลักษณ์อายุยืน ความมั่นคง และการช่วยเหลือผู้อื่น

สัญลักษณ์ถ้วยยา ความหมายเชิงสัญลักษณ์ใช้เป็นสัญลักษณ์รักษาโรค สื่อถึงพระเมตตาของเทพเจ้าที่จะโปรดสรรพสัตว์ เนื่องด้วยเจ้าแม่เทียนโฮ่วเต็งเหนียง ก่อนที่จะสำเร็จเป็นเซียน ตามตำนานกล่าวว่า

หลินโมเหียงเป็นเด็กที่ฉลาดและขยันเรียนรู้ มีความเมตตาและกล้าหาญ และมีทักษะทางการแพทย์ที่ยอดเยี่ยม ได้ช่วยเหลือชาวประมงที่ประสบภัยทางทะเลหลายครั้ง ทำให้ได้รับความเคารพนับถือจากผู้คนในท้องถิ่น (Chen, 2009: 32) ทำให้เทวรูปมีการถือถ้อยยา เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจช่วยรักษาโรคร้ายให้กับสาธุชน

สัญลักษณ์เข็มขัดหยก ความหมายเชิงสัญลักษณ์ใช้เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ เกียรติยศ และความสูงศักดิ์ ถือเป็นเครื่องหมายแสดงฐานะอย่างชัดเจน ดังทေးประติมานเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหียง ศาลเจ้าแม่ทับทิม อ.พิชัย จ.อุตรดิตถ์ มีความเป็นพิเศษคือมีการแกะสลักเข็มขัดหยก เรียกว่า อี้ว์ไต (玉带) ภาษาจีน ไหหล่า เรียกว่า ยี่ตัว ซึ่งเป็นการแกะลงบนเนื้อไม้จำนวน 2 เส้นซ้อนติดกัน โดยแกะลายประดับหยกเส้นละ 3 ชั้น เส้นบนลงสีดำ เส้นล่างลงสีแดง จากการศึกษา พบว่า เข็มขัดหยก คือเข็มขัดที่ตกแต่งด้วยแผ่นหยกที่มีลวดลายหรือไม่มีลวดลายก็ได้ วัสดุที่ใช้มีความสูงส่งและมีระดับทางพิธีการสูง เป็นส่วนสำคัญของระบบพิธีการแต่งกายของจีนโบราณ ปัจจุบันพบเข็มขัดหยกที่เก่าแก่ที่สุดที่ขุดพบในสุสานของร่วกานอวิน (若干云) นายพลผู้บัญชาการกองพลทหารม้าแห่งราชวงศ์เป่ย์โจว ณ เมืองเสียนหยาง มณฑลซานซี (ปีที่ 1 รัชศกเซวียนเจิ้งแห่งราชวงศ์เป่ย์โจว ตรงกับปี ค.ศ.578) (Gu, 2005: 176) ทั้งนี้การคาดเข็มขัดโดยทั่วไปแล้วจะใช้คาดเพื่อให้เสื้อผ้ากระชับ ไม่รุ่มร่าม ส่วนการติดประดับหยกบนเข็มขัดถือเป็นสิ่งที่แสดงถึงยศถาบรรดาศักดิ์ของขุนนางจีนสมัยโบราณ สามารถประดับเพิ่มจำนวนได้มากถึง 20 ชั้น ส่วนรัดพระองค์ขององค์จักรพรรดิจะมีชั้นหยกจำนวนมากที่สุดจำนวนถึง 24 ชั้น จากการสอบถามเจ้าหน้าที่ศาลเจ้าทำให้ทราบว่า ลายเข็มขัดหยก 2 เส้นนี้ เป็นรอยแกะสลักจากเนื้อไม้ดั้งเดิม ไม่ใช่เกิดจากการบูรณะในภายหลัง เจ้าหน้าที่ยังกล่าวอีกว่าการที่ประติมากรแกะสลักเช่นนี้ก็เพื่อต้องการสื่อความหมายว่าเข็มขัดหยกเรียง 2 เส้นซ้อนติดกัน หมายถึงเต็มเปี่ยมไปด้วยอำนาจบารมี ล้นไปด้วยยศถาบรรดาศักดิ์ ในอดีตมีสาธุชนมาราบไหว้ขอพรทั่วสารทิศปรารถนาให้ได้เลื่อนยศเลื่อนชั้นเลื่อนตำแหน่ง จึงได้ बनบานศาลกล่าวต่อองค์เจ้าแม่ โดยเชื่อว่าเจ้าแม่ทับทิม อ.พิชัย แห่งนี้สามารถช่วยให้ตำแหน่งหน้าที่การงานเจริญก้าวหน้าได้ง่ายและรวดเร็วขึ้น สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวจีนไหหล่ารุ่นก่อนที่ถือเป็นเคล็ดในการขอตำแหน่งหน้าที่การงานและอำนาจบารมีกับองค์เจ้าแม่นั่นเอง

สัญลักษณ์พู่ห้อยมงกุฏ ศิราภรณ์มงกุฏเครื่องทรงของเจ้าแม่สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ประเภทแรกคือ ลักษณะหมวกเรียบ ประเภทที่สองคือ ลักษณะศิราภรณ์แบบมงกุฏ เทวรูปเจ้าแม่ที่สวมลักษณะหมวกเรียบมักจะมีความเก่าแก่กว่า เทวรูปลักษณะนี้เป็นทေးลักษณะของการบรรลุนิพพานและสำเร็จมรรคผลกลายเป็นเทพเจ้า ศิราภรณ์แบบมงกุฏเรียกอีกอย่างว่า “หมวกขุนนาง” ส่วนมงกุฏของเจ้าแม่จะประดับนกฟีนิกซ์ 2 ตัวอยู่ขนานข้างซ้ายและขวา สื่อความหมายทรงดำรงราชฐานันดรศักดิ์เป็นราชินี เทวรูปเจ้าแม่ในยุคต้น มักจะเป็นมงกุฏที่มีลูกปัด 7 เส้น ดำรงพระอิสริยยศ “พระชายาแห่งสวรรค์” ในปีี่ 23 รัชศกคังซี เจ้าแม่ได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศจากราชสำนักชิงดำรงพระอิสริยยศ “ราชินีแห่งสวรรค์” ดังนั้นจึงต้องเพิ่มลูกปัดอีก 2 เส้น หลังจากนั้นเทวรูปเจ้าแม่ส่วนใหญ่จะมีมงกุฏที่มีลูกปัด 9 เส้น ดำรงพระอิสริยยศ “ราชินีแห่งสวรรค์” และมงกุฏที่มีลูกปัด 9 เส้นนี้เรียกว่า “มงกุฏเจ้าแม่” หรือ “พระมาลาสวรรค์” ในสมัยก่อน ผู้คนเชื่อว่าแม้ว่าเจ้าแม่จะมีศักดิ์สูง แต่ไม่สามารถสูงกว่าองค์จักรพรรดิได้ ดังนั้นพระมาลาจักรพรรดิ

จะมีพู่ห้อย 12 เส้น แต่ละเส้นมีลูกปัด 12 เม็ด ส่วนมงกุฎเจ้าแม่จะมีพู่ห้อย 9 เส้น แต่ละเส้นมีลูกปัด 12 เม็ด อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันสาธุชนผู้ศรัทธาส่วนใหญ่จะทำมงกุฎเจ้าแม่ที่มีพู่ห้อย 12 เส้น (Mingyi Digital Education, 2018)

จากการศึกษาเทวลักษณะรูปเคารพเจ้าแม่เทียนโหว่เต็งหม่ายกับเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง พบว่ามีความใกล้เคียงกันจึงทำให้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าคือเจ้าแม่องค์เดียวกัน ส่งผลทำให้ชื่อศาลเจ้าที่สร้างหลังจากศาลเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียงที่สามเสนกลายเป็นการเรียกชื่อเจ้าแม่ว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ตามสีของอาภรณ์และใบหน้าเทวรูปซึ่งเป็นสีแดงดังอัญมณีทับทิมและสีของเมล็ดทับทิม จากการศึกษา เทวประวัติของเจ้าแม่ทับทิม พบว่า ส่วนใหญ่แกะสลักจากไม้โดยยึดตามแบบฉบับเทวรูปเจ้าแม่จากศาลเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียงต้นกำเนิดเมืองเหวินซัง แนวคิดที่ว่า ความเชื่อเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง มีต้นกำเนิดมาจากเมืองเหวินซัง (文昌市) มณฑลไหหลำ (海南省) มีหลักฐานที่ค่อนข้างชัดเจนได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง ขณะที่หลักฐานที่ว่ามีต้นกำเนิดมาจากเมืองต๋องอัน (定安市) ยังไม่เพียงพอในต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความเชื่อเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียงจากศาลเจ้าต้นกำเนิดเมืองเหวินซังมีการแพร่กระจายอย่างกว้างขวางในชุมชนชาวจีน ถึงแม้ว่า “เจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียง” เป็นเทพเจ้าท้องถิ่นไหหลำ (海南本土神祇) แต่ศาลเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียงจากศาลเจ้าต้นกำเนิดเมืองเหวินซังมีความสัมพันธ์อันดีกับศาลเจ้าในต่างประเทศมากมาย สอดคล้องกับสื่อชังจิน (石沧金) ที่ได้กล่าวว่า ความเชื่อเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียงมีการแพร่กระจายอย่างกว้างขวางในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และมีอิทธิพลในท้องถิ่น จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการ และประชาชนในท้องถิ่นระหว่างการสำรวจเกาะไหหลำ รวมถึงการตรวจสอบข้อมูลที่เกี่ยวข้อง พบว่าศาลเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียงในเขตตงเจียวของเมืองเหวินซัง คำว่า “ต๋วยบ่วย” หมายถึง ริมทะเล ขณะที่ศาลเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียงในเมืองต๋องอัน คำว่า “ต๋วยบ่วย” หมายถึง ปลายแม่น้ำหรือปากแม่น้ำ ดังนั้น ศาลเจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต็งเหนียงทั้งสองแห่งในเกาะไหหลำมีชื่อเหมือนกันเพราะความบังเอิญ แต่ความเชื่อในข้อเท็จจริงแตกต่างกันอย่างมาก ศาลเจ้าที่เหวินซังมีความเชื่อว่าเป็นเทวนารีแห่งท้องทะเล ส่วนศาลเจ้าที่ต๋องอันมีความเชื่อว่าเป็นเทพเจ้าประจำตระกูลหรือบรรพบุรุษ ศาลเจ้าที่เหวินซังมีการแพร่กระจายอย่างกว้างขวางในเกาะไหหลำและมีอิทธิพลต่อความเชื่อของประชาชนในเกาะไหหลำมากกว่าศาลเจ้าที่ต๋องอันอย่างเห็นได้ชัด (Shi, 2008: 48)

ดังนั้น “เจ้าแม่ทับทิม” เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวไทยให้ความเคารพศรัทธามาช้านาน จุดเริ่มต้นของความเชื่อเป็นคติการนับถือบูชาในฐานะ “ผีसाงเทวดา” จนกลายมาเป็น “เจ้าแม่” เทพารักษ์สตรีที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์จะให้ความคุ้มครองรักษาได้ ทั้งในพื้นที่ทางน้ำและทางบก ดังตัวอย่างจากศาลเจ้าแม่ทับทิมทองเจ้าแม่รัสมิจันทร์ และเจ้าแม่สายน้ำค้าง แหลมเหลว ตำบลบ้านแหลม อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี เป็นศาลเจ้าหลังคาทรงไทย สร้างในลักษณะ 3 หลังติดกันอยู่กลางทะเล ปากแม่น้ำเพชรบุรี ชาวประมงในพื้นที่ต่างเคารพศรัทธา เพราะมีความเชื่อว่าเป็นแม่ทั้ง 3 คอยควบคุมดูแลอาณาบริเวณปากแม่น้ำเพชรบุรีแห่งนี้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสามารถกล่าวได้ว่า เจ้าแม่ทับทิมฝ่ายไทยก็ถือเป็นเทวนารีแห่งท้องทะเลด้วยเช่นกัน หรือตัวอย่างศาลเจ้าแม่ทับทิม ริมคลองบางเชือกหนังฝั่งเหนือ แขวงคลองชักพระ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ

ซึ่งมีประวัติติดไว้ที่ผนังศาลหลังเดิมว่าเป็นเรือนไทย ต่อมามีการบูรณะเมื่อปี พ.ศ.2546-2547 สร้างใหม่เป็นทรงเก๋งจีน ประดิษฐานเทวะประติมานเจ้าแม่ 3 องค์ คือเจ้าแม่ทับทิม เจ้าแม่แก่นจันทร์ และเจ้าแม่จันทร์หอม มีพิธีอัญเชิญเจ้าแม่ขึ้นประทับศาลใหม่เมื่อเดือนมกราคม ปี พ.ศ. 2548 และยังมีการมีการนับถือเจ้าแม่พิมพ์ิลาลัย เจ้าแม่ตะเคียนทอง เจ้าแม่ทองคำในบริเวณใกล้เคียงกันด้วย เห็นได้ชัดเจนว่าเป็นหนึ่งในตัวอย่างของศาลเจ้าแบบไทยที่ถูกกลืนกลายเป็นศาลเจ้าแบบจีน ดังนั้น แสดงให้เห็นว่าเดิมเป็นศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบไทย ลักษณะเป็นศาลทรงไทย แต่ได้รับการบูรณะใหม่สร้างตามรูปแบบสถาปัตยกรรมจีนในภายหลัง ส่วนภายในพื้นที่วัดยังมีการบูชาเจ้าแม่พิมพ์ิลาลัย เจ้าแม่ตะเคียนทอง และเจ้าแม่ทับทิมแบบไทย มีทั้งเทวลักษณะหุ่นรูปเคารพใส่ชุดไทยโบราณ ห่มสไบ และเสาะไม้ศักดิ์สิทธิ์ห่มสไบ สะท้อนให้เห็นถึงคติการบูชาเจ้าแม่ทับทิมฝ่ายไทยมาก่อนแล้วจึงเปลี่ยนมาเป็นเจ้าแม่ฝ่ายจีนภายหลังจากสร้างศาลเจ้าหลังใหม่ซึ่งเทวะประติมานได้กลืนหายไปเป็นเจ้าแม่เทียนโหวเซี้ยบ้อของจีน ซึ่งมีเทวลักษณะแบบท่านั่ง เนื้อเซรามิกจีน แต่เทวลักษณะเจ้าแม่จันทร์หอมยังคงเป็นแบบไทย ไม่ถูกกลืนกลายเป็นเจ้าแม่ฝ่ายจีน ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเนื่องจากยังไม่มีเรื่องราวหรือตำนานเทพเจ้าฝ่ายจีนองค์ใดที่จะเชื่อมโยงกันได้ ส่วนชื่อเจ้าแม่แก่นจันทร์พบว่า เป็นชื่อเรียกเจ้าแม่ทับทิมในฐานะเจ้าแม่เทียนโหวเซี้ยบ้อเช่นกัน ดังตัวอย่างที่ศาลเจ้าแม่แก่นจันทร์ ตำบลเจดีย์หัก อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

ส่วนการเรียกขาน “เจ้าแม่ทับทิม” ที่ซึ่งใช้เรียกชื่อศาลเจ้าจีนด้วยนั้น ไม่ได้แปลตรงตัวจากชื่อต้นกำเนิดจากภาษาจีน แต่มาจากลักษณะเด่นที่เห็นเมื่อมีการสร้างเทวรูปบูชา คือมีเครื่องทรงสีแดงทับทิมเหมือนกัน เมื่อศึกษาประเด็นการเรียกขานพระนาม “เจ้าแม่ทับทิม” พบว่า จตุรนาารีเทวะแห่งไหหลำ ประกอบด้วยเจ้าแม่ เจียตุนเตงเหนียง เจ้าแม่เทียนโหวเตงหม่าย เจ้าแม่ต่วยบ่วยเตงเหนียง และเจ้าแม่ไท่หว่าเตงเหนียง (泰华圣娘) มีเพียงเจ้าแม่ 3 องค์ที่ผู้คนในสังคมไทยเรียกว่า “เจ้าแม่ทับทิม” เหลือเพียงเจ้าแม่ไท่หว่าเตงเหนียงที่ผู้คนไม่ได้เรียกว่าเจ้าแม่ทับทิม หากแต่ชาวจีนกลุ่มไหหลำในไทยจะเรียกเจ้าแม่เจียตุนเตงเหนียงว่า “ย้งว้ยไผ่” (二月婆) หรือเจ้าแม่ทับทิมเดือน 2 เรียกเจ้าแม่เทียนโหวเตงหม่ายว่า “ตางว้ยไผ่” (三月婆) หรือเจ้าแม่ทับทิมเดือน 3 เรียกเจ้าแม่ไท่หว่าเตงเหนียงว่า “ลักว้ยไผ่” (六月婆) หรือเจ้าแม่ทับทิมเดือน 6 และเรียกเจ้าแม่ต่วยบ่วยเตงเหนียงว่า “ตับว้ยไผ่” (十月婆) หรือเจ้าแม่ทับทิมเดือน 10 ถือเป็นการเรียกชื่อเฉพาะกลุ่มไม่ได้เรียกแบบแพร่หลายทั่วไป ผู้คนทั่วไปมักจะเรียกตามชื่อที่ปรากฏในป้ายชื่อศาลเจ้า ซึ่งป้ายชื่อศาลเจ้าที่ประดิษฐานองค์เจ้าแม่ไท่หว่าเตงเหนียงมีป้ายชื่อศาลเจ้าว่า “ศาลเจ้าไต้ฮั่ว” ผู้คนจึงเรียกกันว่า “เจ้าแม่ไต้ฮั่ว” หรือ “เจ้าแม่ไต้หวัน”

ดังนั้นจึงเห็นได้ชัดเจนว่า เทวนารีทั้ง 3 องค์นี้จึงมีความแตกต่างทางด้านประติมานวิทยาที่มักจะถูกแต่งกายด้วยชุดสีแดง เป็นที่มาของการเรียกขานว่า “เจ้าแม่ทับทิม” และเรื่องราวตำนานที่มีความเกี่ยวข้องกับสายน้ำเหมือนกันจึงเกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อน คนไทยส่วนใหญ่สักการะเจ้าแม่ทับทิมด้วยความศรัทธา แต่มักไม่เข้าใจประติมานวิทยาของเจ้าแม่ทับทิม และยังมีความสับสน ทั้งยังเรียกเทวนารีทั้ง 3 องค์รวมกันว่า “เจ้าแม่ทับทิม” นอกจากนี้ยังพบว่าเกิดการกลืนกลายทางวัฒนธรรมเรียก “ปึงเล่ามา” ว่าเจ้าแม่ทับทิมอีกด้วย และยังคงเรียกขานกันมาถึงปัจจุบัน ผู้วิจัยมีความเห็นว่า หากจะให้ผู้คนเปลี่ยนคำเรียกให้ถูกต้องคง

ยากที่จะแก้ไขเพราะได้กลืนกลายจนกลมกลืนมาอย่างยาวนานนับร้อยปี แม้แต่ป้ายชื่อศาลเจ้าเองก็ยังคงใช้คำเรียกนี้มาจนถึงปัจจุบัน แต่ก็มีศาลเจ้าหลายแห่งที่เรียกขานหรือแปลความหมายให้เป็นเทวนารีที่ต่างองค์กันได้อย่างชัดเจน สามารถยกตัวอย่างได้ที่ศาลเจ้าพ่อเทพารักษ์ ศาลเจ้าแม่ทับทิม ตำบลปากน้ำโพ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ แปลชื่อเจ้าแม่เทียนโฮ้วตั้งหมายความว่า “เจ้าแม่สวรรค์” แปลชื่อเจ้าแม่ต๋วยบ่วยตั้งเหนี่ยวนำว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ทำให้ผู้คนเข้าใจอย่างถูกต้องว่าคือเทพเจ้าคนละองค์มาแต่เดิมอยู่แล้ว ดังนั้นแสดงให้เห็นว่า ไม่ได้เกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนในทุกพื้นที่ที่มีการบูชาเจ้าแม่ อย่างน้อยก็ยังมีศาลเจ้าที่เรียกขานเจ้าแม่ต่างกันเพื่อต้องการสื่อสารให้เข้าใจว่าคือเจ้าแม่คนละองค์กัน สอดคล้องกับ สุระ พิริยะสงวนพงศ์ (2566) ที่ได้กล่าวถึง การสักการะที่มีความเชื่อด้วยความเข้าใจของพระพุทธรูปแต่ก็ไม่เข้าใจประติมานวิทยาของพระพุทธรูปขึ้นในพม่าไว้ว่า เนื่องจากความเชื่อที่มาจากความไม่เข้าใจประติมานวิทยาของพระพุทธรูปในพม่ารวมกัน มุมมองนี้เพิ่มเติมถึงความซับซ้อนและหลากหลายของวิวัฒนาการของประติมากรรมและความเชื่อ ซึ่งอาจทำให้การอธิบายหรือการสื่อสารความเชื่อให้กับผู้คนที่มีความเชื่อและมุมมองที่แตกต่างกันต้องระวังและพิจารณาอย่างรอบคอบเมื่อสื่อสารเกี่ยวกับความซับซ้อนของความเชื่อและประติมากรรมในวัฒนธรรมต่าง ๆ (สุระ พิริยะสงวนพงศ์, 2566: 43)

สรุปได้ว่า ประติมานวิทยาเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทย สร้างขึ้นจากการที่คนไทยได้รับเอาคติการนับถือบูชาเทวนารีแห่งท้องทะเลของกลุ่มจีนฮกเกี้ยน เทวนารีแห่งสายน้ำของกลุ่มจีนไหหลำและเทพารักษ์ชุมชนของกลุ่มจีนแต้จิ๋ว เกิดการถูกดูดซับหรือผสมผสานเข้ากับคติความเชื่อเรื่องผีसाงเทวดาและพระภูมิไทย จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของคติความเชื่อร่วมกัน ทำให้คติการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมแบบจีนกลายเป็นกระแสหลัก ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว กระบวนการนี้เกิดขึ้นเมื่อคนไทยได้มีการติดต่อและแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมความเชื่อระหว่างกลุ่มคนจีนที่มีวัฒนธรรมแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยแม้จะไม่ได้เป็นคติการนับถือบูชากระแสหลักในปัจจุบัน แต่เป้าหมายทางวัฒนธรรมความเชื่อพื้นฐานของการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมทั้งแบบไทยและแบบจีนสามารถบูชาาร่วมกันได้ ไม่เกิดความขัดแย้งแต่ประการใด สอดคล้องกับ เฉินรู่ยกุย (陈瑞贵) ที่ได้กล่าวถึงการกลืนกลายทางวัฒนธรรมไว้ว่า เมื่อต้องเผชิญกับผลกระทบของสภาพแวดล้อมภายนอกและกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย เราต้องแสวงหาความสามัคคีโดยยึดตามนโยบายภายในสังคมเดียวกันเป็นพื้นฐาน ซึ่งนโยบายเหล่านี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นแนวทางในวัฒนธรรมประเพณีที่ไม่ใช่กระแสหลัก เช่น ประเพณีของชนกลุ่มน้อยทางชาติพันธุ์ ผ่านการหลอมรวมเพื่อลดความขัดแย้งทางวัฒนธรรม เป้าหมายพื้นฐานคือเพื่อให้ผู้คนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน (Chen, 2001: 105)

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า คติการนับถือบูชาเจ้าแม่ทับทิมในสังคมไทยเมื่อมีการกลืนกลายทางวัฒนธรรม และได้เผยแพร่คติความเชื่อไปในพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วประเทศไทยจนเกิดการผสมกลมกลืนกับคติความเชื่อดั้งเดิมของพื้นที่นั้นย่อมส่งผลให้ในประเทศไทยปรากฏการสร้างศาลเจ้าแม่ทับทิมที่มีความหลากหลาย ทั้งศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบไทย ศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบจีน ศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบไทยผสมผสานการบูชาแบบจีน และศาลเจ้าแม่ทับทิมแบบจีนผสมผสานการบูชาแบบไทย ดังนั้น ด้วยเหตุที่เทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมมีเทวลักษณะที่ใกล้เคียงกันมาก การที่จะสามารถเข้าใจหรือแยกแยะได้ว่า “เจ้าแม่ทับทิม” ที่ใดมีคติการนับถือ

บูชาแบบใด ประดิษฐานเทวะประติมานเจ้าแม่ทับทิมพระองค์ใด จึงควรพิจารณาจาก “อักษรจีนที่จารึกไว้หน้าโต๊ะหรือเหนือแท่นบูชา” เป็นหลัก ซึ่งจะช่วยให้สามารถสังเกตได้ว่า เจ้าแม่ทับทิมพระองค์นั้นคือเจ้าแม่ทับทิมฝ่ายจีนพระองค์ใด คือ “เจ้าแม่เทียนโหว่เซี่ยวบ่อของกลุ่มจีนฮกเกี้ยน” หรือ “เจ้าแม่เทียนโหว่เต่งหมายซึ่งกลุ่มจีนไหหลำนับถือร่วมกับกลุ่มจีนฮกเกี้ยน” หรือ “เจ้าแม่ต๋วยบ่วยเต่งเหนียงของกลุ่มจีนไหหลำ” หรือ “เจ้าแม่เจียตุนเต่งเหนียงของกลุ่มจีนไหหลำ” หรือ “องค์ปึงเถ่ามาของกลุ่มจีนแต้จิ๋ว” ซึ่งสามารถแก้ปัญหการเข้าใจคลาดเคลื่อนได้ผลวิธีหนึ่ง หรืออาจจะสังเกตจากเทวะประติมานหากมีผิวพรรณสีชมพูจะถือว่าเป็นเจ้าแม่ของกลุ่มจีนไหหลำ เพราะกลุ่มจีนไหหลำเชื่อว่า พระพักตร์ที่อัมเอิบและมีสีชมพู คือตัวแทนแห่งความสุขและความอุดมสมบูรณ์ และยังสังเกตได้จากเทวะประติมานหากสวมฉลองพระองค์ที่มีสีสันไม่ใช้สีทองล้วนทั้งชุด หรือมีลวดลายให้สวมกระดาดายทองทับฉลองพระองค์อีกที รวมไปถึงพระมาลาที่ประดับด้วยลูกไหมที่มีสีสันจะถือว่าเป็นเจ้าแม่ของกลุ่มจีนไหหลำ ตลอดจนสังเกตจากเทวะประติมานหากไม่ห่มผ้าคลุมที่รูปเคารพเพื่อปิดบังพระวรกายถือว่าเป็นเจ้าแม่ของกลุ่มจีนไหหลำ เพราะต้องการอวดให้เห็นความสวยงามของรูปเคารพ และยังมีการใช้ผ้าแดงและกิมฮวยหางนกยูงประดับที่พระมาลาหรือมงกุฎแทน

บรรณานุกรม

- กิตติ วัฒนสมหัทธม. (2561, 24 กรกฎาคม). เจ้าแม่ทับทิม: เจ้าแม่สวรรค์ และเจ้าแม่ท่ายนั้. ศรีศุภเทพมนตรา. https://shreegurudevamantra.blogspot.com/2018/07/blog-post_24.html
- โง่โย้ว. (2559). มัจจุ เทพในภาวะมนุษย์เพศหญิงที่ได้รับการตอบรับมากที่สุดในประวัติศาสตร์จีน. *นิตยสารจีนไทย*, 15(168).
- ถาวร สิกขโกศล. (2561ก). เจ้าแม่ทับทิม-แม่ย่านางจากจีนสู่ไทย. *ศิลปวัฒนธรรม*, 39(7), 146-169.
- _____. (2561ข). มัจจุเจ้าแม่ทับทิมไหหลำ. *ศิลปวัฒนธรรม*, 39(8), 152-164.
- เทพย์ สาริกบุตร. (2509). *ภูมิเทพยพิธี ประมวลพิธีกรรมการตั้งศาลพระภูมิครบถ้วนสมบูรณ์แบบโบราณหลวงและแบบสามัญที่ท่านโหราจารย์ถือปฏิบัติ*. เสริมวิทย์บรรณาการ.
- ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล. (2553). *108 สิ่ง มิ่งมงคลจีน*. ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- ผู้จัดการออนไลน์. (2554, 21 พฤศจิกายน). เจ้าแม่แห่งสายน้ำ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยยึดเหนี่ยวจิตใจ. MGR Online. <https://mgronline.com/travel/detail/9540000148359>
- แพนด้ากับกอไผ่. (2557). เจ้าแม่มาจู่ เทพธิดาแห่งท้องทะเล. *จดหมายข่าวอาศรมสยาม-จีนวิทยา ฉบับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม*, 149 (ธันวาคม 2557).
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2565). *พจนานุกรมศัพท์ผังเมือง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. ธนาเพรส.
- ศิลปวัฒนธรรม. (2565, 21 ธันวาคม). *ตำนานเทพจีนสู่ “แม่ย่านาง” พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จากหัวเรือถึงคอนโซลรถยนต์*. https://www.silpa-mag.com/history/article_59176
- สมาคมไหหลำแห่งประเทศไทย. (2566). *อัตลักษณ์ไหหลำและศาลเจ้าจีนไหหลำในประเทศไทย*. บริษัท บี.ซี.เพรส (บุญชิน) จำกัด.

สำนักพระราชวัง. (2531). *สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง*. โรงพิมพ์กรุงเทพ.

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554*. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

สุรสิทธิ์ อมรรณิศักดิ์. (2559). เทพสตรีจีนในสังคมไทย: ว่าด้วยเรื่องชื่อของเจ้าแม่มาจู่. ใน พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ (บ.ก.), *พลังผู้หญิง แม่เมีย และเทพสตรี: ความจริง และภาพแทน*. (น. 229-248). สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน.

สุระ พิริยะสงวนพงศ์. (2566). พระพุทธรูปขึ้นวพระหัตถ์บนดอยจอมสั๊ก เมืองเชียงใหม่ ประเทศพม่า: ประติมานวิทยาต่างมุมมอง. *วารสารธรรมเพื่อชีวิต*, 29(4), 34-44.

เหล้าตั้ง. (2551). *เรื่องเล่าชาวแต้จิ๋ว*. นิวเซ็นจูรี่.

陈瑞贵.(2001). 全球化下多元文化性的可能, 国际论坛, 第2卷第1期, 93-108.

陈兴贵. (2009). 神圣与世俗: 妈祖信仰的社会文化功能演变. 中国宗教. (12), 32-33).

古方主编. (2005). 中国出土玉器全集 14陕西. 北京: 科学出版社.

明逸数位教育,(2018,年5月19日)认识妈祖头冠之神格文化 [Status update]. Facebook.
<https://www.facebook.com/photo?fbid=1944831848895113&set=pcb.194483356228275>

石沧金. (2008). 东南亚水尾圣娘信仰, 广泛分布在地化影响, 海南之声. 第53期, 吉隆坡: 马来西亚雪隆海南会馆 (天后宫) .

Amornwanitsak, S. (2011). Chinese Goddesses in Thai Society: On the Names of the Goddess Mazu. In Krajaejun, P. (Eds.), *Female Power, Mothers, Wives, and Goddesses: Reality and Representation*. (pp. 229-248). Office of the Basic Education Commission. [in Thai]

Bureau of the Royal Household. (1988). *Architecture of the Grand Palace*. Krungthep Printing House. [in Thai]

Chen, R. (2001). The possibilities of multiculturalism under globalization. *International Forum*, 2(1), 93-108. [in Chinese]

Chen, X. (2009). Sacred and secular: The socio-cultural functions and evolution of Mazu belief. *Chinese Religion*, (12), 32-33. [in Chinese]

Chantharawongphaisan, P. (2010). *108 Auspicious Chinese Symbols*. SE-EDUCATION. [in Thai]

Dingtech. (2012, February 7). *Narayana Pavilion...the name is the Brahmin god of India, but the shape is Chinese* [Online image]. Bloggang. <https://www.bloggang.com/viewdiary.php?id=dingtech&group=13>

Gu, F. (Ed.). (2005). *Complete collection of unearthed jade artifacts in China, volume 14: Shanxi*. Science Press. [in Chinese]

Hainan Association of Thailand. (2023). *Hainan identity and Hainanese Chinese shrines in Thailand*. B.C. Press (Boonchin) Co., Ltd. [in Thai]

- Lao Tang. (2008). *Stories of the Teochew people*. New Century. [in Thai]
- MGR Online. (2011, November 21). *Goddess of the Rivers, the sacred object that helps to support the mind*. MGR Online. <https://mgronline.com/travel/detail/9540000148359> [in Thai]
- Mingyi Digital Education. (2018, May 19). *Understanding the divine culture of Mazu's crown* [Status update]. Facebook. <https://www.facebook.com/photo?fbid=1944831848895113&set=pcb.1944833562228275> [in Chinese]
- Ngo Yao. (2014). Mazu, the most popular female deity in Chinese history. *China-Thai Magazine*, 15(168). [in Thai]
- Office of the Royal Society. (2013). *Royal Institute dictionary*, B.E. 2554 edition. Nanmee Books. [in Thai]
- Panda and Bamboo. (2014, December). Mazu: Goddess of the Sea. *Siam-Sino Cultural Institute Newsletter: History and Culture Edition*, (149). [in Thai]
- Piriyasanguanpong, S. (2023). The Buddha Statue Pointing Finger on Chom Sak Hill, Kengtung City, Myanmar: Iconography from Different Perspectives. *Journal of Dhamma for Life*, 29(4), 34–44. [in Thai]
- Royal Society of Thailand. (2022). *Urban planning terminology dictionary: Royal Society edition*. Thana Press. [in Thai]
- Sarikkabut, T. (1966). *Phumtheppayapithi: A Complete Ritual Manual for Spirit House Installation Based on Royal Court and Common Astrological Practices*. Sermwit Bannakarn. [in Thai]
- Sikkhakoson, T. (2018a). Chao Mae Tubtim to Mae Yanang from China to Thai. *Silpa Wattanatham*, 39(7), 146-169. [in Thai]
- _____. (2018b). From “Mazu” to Chao Mae Tubtim. *Silpa Wattanatham*, 39(8), 152–164. [in Thai]
- Silpa Wattanatham. (2022, December 21). *The legend of the Chinese gods leads to "Mae Yanang", the sacred area from the bow of the ship to the console of the car*. https://www.silpa-mag.com/history/article_59176 [in Thai]
- Shi, C. (2008). The belief of Shuiwei Shengniang in Southeast Asia: Its wide distribution and localization influences. *Voice of Hainan*, (53). [in Chinese]
- Wattanamahat, K. (2018, July 24). *Chao Mae Tubtim: Goddess of Heaven and Goddess of the River*. Sri Kuru Thep Mantra. https://shreegurudevamantra.blogspot.com/2018/07/blog-post_24.html [in Thai]